

SZERZŐI ÉS KIADÓI KÍNÁLAT A XVIII–XIX. SZÁZAD FORDULÓJÁN FALUDI FERENC MŰVEINEK TÜKRÉBEN (KIADÁSTÖRTÉNETI VÁZLAT)

I. Kiadók és kiadványok

Az 1748–1824 közötti közel száz éves időszakban, különböző nyomdákban napvilágot látott Faludi-köteteknek áttekintése, a kiadványoknak a korabeli könyves kultúra kontextusában való vizsgálata, a kiadások szövegrétegeinek elválasztása, funkciójuk tisztázása érdekes tanulságokkal szolgálhat a korabeli kiadói viszonyokat, illetve ezek változásait illetően is.

Ha a műveket „mint cselekvési folyamatokba ágyazott, *használt*, ágensek, intézmények, konvenciók körülvette (sőt, azok teremtette) tárgyat” vizsgáljuk,¹ figyelmünk a szinkrón kontextusokra irányul. A jelen esetben az elsődleges kontextust tehát azok a konvenciók jelentik, amelyek a fenti időszakban „jelenvalóvá tették” a Faludi-szövegeket, s amelyhez a materiális közeg, illetve az ahhoz kapcsolódó „ágensek”, cselekvések, eljárások és személyek, tartoznak. Ebből a perspektívából szemlélve az irodalmi művek vizsgálatának részeként nem tekinthetünk el a kiadás-, illetve nyomdatörténeti vonatkozások legalább részleges feltérképezésétől, hiszen – ahogy az alábbiakban látni fogjuk, – a materiális közeg a megjelenítés aktusa révén nemcsak a kiadványok morfológiájára lehet hatással, hanem befolyásolhatja „ezek megértését, értelmezését, szűkebb (irodalmi) vagy tágabb (nem csupán irodalmi) értelemben vett használatukat”.²

Az alábbiakban a kiadványok megjelenését lehetővé tevő anyagi bázist, az egyes nyomdák, kiadók működésének a Faludi-kiadványokat érintő aspektusait vizsgálom a XVIII. században. A különböző korszakok nyomdáiban megjelent kiadványok más-más hatás elérésére törekedtek, s a hasonló vagy különböző szándék, látásmód minden bizonnyal a könyvek használatában is tetten érhető.

Arra, hogy a kiadványok szövegrétegei bizonyos szociológiai meghatározottságú cél szerint szerveződnek a Faludi-kiadások esetében is, először Mezei Márta összefoglaló kismonográfiája hívta fel a figyelmet. Ő a kérdést elsősorban a kiadók „mandátuma”, a felvilágosodás kulturális programjának vállalása felől közelíti meg, nem a szándékolt hatás, befogadás oldaláról,³ noha ennek radikális kizárása sem teljes mértékben alátámasztható. A kiadó mandátuma egyben közönség- és közösségszervezést kísérel meg megcélózni. A jelen tanulmány az általa felvázolt, főként filológiatörténeti szempontú elemzést⁴ a kiadástörténeti háttér felvázolásával kívánja kiegészíteni, Révai és Batsányi kiadói tevékenysége mellett rávilágítva az 1786 előtti Faludi-kiadványok ezen vonatkozásaira is.

Thienemann Tivadar a könyvkiadás gazdasági bázisáról szólva három típust különböztet meg: a mecénást, a prenumerációt és a kiadót.⁵ Hogy a gazdasági alap megteremtője a három kategória melyikébe tartozik, hatással van magára a kiadványra is, determinálja annak morfológiáját. Faludi műveinek XVIII–XIX. század eleji kiadástörténetében mindhárom típus jelen van, s ezek váltakozása jól tükrözi a könyves kultúra korabeli viszonyait.

¹ Kálmán C. György: *Te rongyos (elm)élet!*, Budapest, Balassi, 1998. 182. Idézi Takáts József, „Saját hitek”, in Uő: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Budapest, Kijarat Kiadó, 2007. 11.

² Török Zsuzsa: „A könyvhasználatól Szűz Máriáig (Az irodalom hétköz- és ünnepnapi közegei a 19. század végén)”, in *A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből*, szerk. Hász-Féher Katalin, Szeged, Tiszatáj, 2006. 181.

³ Lásd: Mezei Márta: *A kiadó „mandátuma”*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998. Az eddigi szakirodalmat összegző, legújabb, olvasható Faludi-monográfia szerzője, Sárközy Péter sem tér ki a kérdés ezen vonatkozására. Vö. Sárközy Péter: *Faludi Ferenc (1704–1779)*, Pozsony, Kalligram, 2005. 160–165.

⁴ Nem célja a nyomdák, az anyagi bázis, az olvasóréteg problémáinak teljes feltárása. Mezei Márta: i.m. 8.

⁵ Thienemann Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, Pécs, 1931. 223.

Ennek a vizsgálódásnak egyik forrását maguk a kiadványok, az egyes kötetek jelentették, ezek tipográfiai kivitelezése, a címlapok által nyújtott információk, az ajánlások, előszók (peritextusok). A nyomdák működésére vonatkozó információk kiegészültek a kinyomtatott jelentő levelek, „segedelem-kérések”, illetve kéziratok forrásokban, a kiadók levelezésében fellelhető vonatkozásokkal (epitextusok). Gérard Genette *Paratextusok* című könyvében úgy határozza meg ezeket a limináris szövegeket, mint amelyek körülvesznek és megnyitnak, jelenvalóvá tesznek a világban egy szöveget, biztosítják (jelen esetben) könyvként való recepcióját, használatát.⁶ Ezek az irodalmi és nyomdai konvenciók közvetítik a könyvet, a szöveget az olvasóknak. A könyvtest nemcsak az interpretáció tárgyát képezheti, hanem annak nélkülözhetetlen része, s a peritextuális elemek (szerzői név, cím, kiadó, formátum, előszó, jegyzetek, tartalomjegyzék, stb.) sajátos metadiskurzus hordozói.⁷ Mivel ezek az újabb és újabb publikálással folyamatosan változnak, megújulnak, érdemes az egyes kiadványokat egyediségükben szemlélni, mint a szövegek egyszeri és (változó kontextusuk révén) megismételhetetlen reprezentációit.

A szerző életében megjelent kötetek

Faludi első művei abban az időszakban jelennek meg, amikor Rómából hazatér, és a nagyszombati egyetemi nyomda prefektusaként (vezetőjeként) működik (1745–1750). A nagyszombati jezsuita nyomda ekkoriban az ország legnagyobb nyomdájának számít, s a katolikus barokk műveltség szellemi központjaként, a pozsonyi, bécsi, győri nyomdákkal való versenyben is megőrzi e státusát egészen a rend feloszlását követő évekig. A magyarországi késő-barokk és rokokó könyvművészet meghatározó műhelyévé váló nyomda XVIII. századi működése során több mint 4000 könyvet jelentetett meg, s számadáskönyve szerint rentábilis vállalkozás volt. Az általunk vizsgált időszakban (1748–1772) átlagosan 65–77 könyv jelenik meg évente.⁸ Ezek színvonala nem marad el a külföld legjobb nyomdáinak termékeitől. A nyomdának kiterjedt matricakészlete volt, s a betűkészletet folyamatosan újították, az éppen nyomtatandó könyvek előállításához maguk öntötték a szükséges betűket.⁹ Több raktár, külön krúdaraktár működött,¹⁰ ahol a még be nem kötött példányokat tárolták. Az 1773. évi leltár szerint ekkoriban öt kéziszajtót működtettek (a hatodik tartalékul szolgált). Papírellátását a znióváraljai papírmalmok biztosították, évente 80–100 bála (400–500 ezer ív) papírra volt szüksége a tipográfiának.¹¹

Faludi prózai munkái közül először a *Nemes ember* és a *Nemes asszony* látott napvilágot 1748-ban „Nagyszombatban Az Academiai böttükkel”. Nagyon gyakran láthatjuk a két könyvet egy kötetben (mindkettő negyedréte formátumú). Tipográfiai kivitelezésük tükrözi a nyomda kitűnő felszereltségét.

Előljáró beszédek kelezése szerint Faludi már Rómában gondolt kiadásukra („Költ Rómában, 1744-ben.”), s a nyomda élére kerülve, meg is jelenteti a két könyvet. Mindkét nyomtatvány címlapja díszes, a cím egy része, a szerző, a fordító és a megjelenés helye piros színnel van nyomtatva. A „Védelmesítő intés a magyar nemességhez” a megcélzott befogadókat is megnevezi: „a Személyes nagyoknak szól”, valamint „a’ Fel serdült, és már maga eszén, maga szárnyán járó fiatal Rendhez”, de „a’ fő Asszonyoknak (...) is vagyon részek”. A *Nemes asszony*

⁶ Gérard Genette: *Paratexts: thresholds of interpretation*, Cambridge University Press, 1997. 1.

⁷ Hász–Fehér Katalin: „Bevezető”, in *A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből*, szerk. Hász–Fehér Katalin, Szeged, Tiszatáj, 2006. 12.

⁸ *A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára 1773*, szerk. Haimann György–Muszka Erzsébet–Borsa Gedeon, Budapest, 1997. 155.; V. Ecsedy Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában. 1473–1800*, Budapest, Balassi Kiadó, 1999. 178.

⁹ Uo. 124. és 126–129.

¹⁰ Haimann – Muszka – Borsa szerk: i.m. 121–122.

¹¹ V. Ecsedy: i.m. 177.

„Tudósító Levele” már csak a „Magyar Dámákat” szólítja meg (ahogy a *Nemes ember*ben már jelezte: „igyenesen nekik szól”) „néha tsipve, néha mulatva”.

A következő évben, 1749-ben, rendkívül hasonló kivitelezésben, a Nottenstein özvegye által vezetett budai nyomdában újból megjelent a *Nemes ember*. Nottenstein Veronika 1752-ig vezette a budai nyomdát, 1738-tól pedig tíz évre szóló privilégiummal nyomtat és árusít német ábécéskönyveket, evangéliumos könyveket és katekizmusokat.¹² Faludi művét nagy valószínűséggel a szerző tudta nélkül jelenteti meg,¹³ a jogosulatlan utánnyomás tételezésének, ennek ellenére, talán mégis inkább különösebb jelentősége, hiszen Faludi elsődleges célja az erkölcsnemesítés („jóra emlékeztetném a világ gondjaiban elmerült elméket”), a példaadás, illetve az „olvasásra valót” nyújtás gesztusa így is megvalósulhat, még szélesebb körben. Ezt talán az is alátámasztja, hogy mind a nagyszombati, mind a budai kiadványokban „Dorell Josef” van feltüntetve mint szerző, Faludi neve pedig minden címlapon kisebb méretű betűkkel van szedve.

Az 1991-ben megjelentetett kritikai kiadás szerint a *Nemes asszony*nak a szerző életében csak egyetlen kiadása volt (Nagyszombat, 1748). Ezzel szemben Szinnyei tudomása van az 1749-es budai (ezt az 1984-es Faludi-bibliográfia is említi), illetve 1771-es nagyszombati kiadásról is (a *Nemes ember*rel együtt). Az utóbbiaknak azonban eddig nem bukkantam nyomára. Petrik bibliográfiája a három kiadvány egyikét sem említi, Gyárfás viszont, az egyik legalaposabb Faludi-kutató, a XX. század elején e (harmadik) kiadásnak még a méretét is megjelöli (negyedré).¹⁴

Ugyancsak Faludi felügyelete alatt, a nagyszombati nyomdában jelent meg az *Udvári ember* első része 1750-ben. A címlapon található könyves, földgömbös könyvdísz mellett a kiadványban két díszbetű található, és több helyen láthatunk körzeteket, vagyis szedhető nyomdai díszeket. Előző két munkájához hasonlóan az előljáró beszéd a „Magyar Nemességet”, a „Fő-Rendet” szólítja meg. A cél itt is az *utilitas*ban rejlik: ha a spanyol és francia udvarokban „nem kis haszonnal olvassák”, méltó, „hogy a Fő-Rendek magyarul-is meg-ismérkedgyenek véle”.

Az *Udvári ember* második része (a „*Második század*”) két évtized múltán Pozsonyban, Landerer Mihály János nyomdájában jelent meg. Faludi ekkoriban Pozsonyban könyvtárnok, s mivel ígéretes vállalkozásnak tűnt a könyv megjelentetése, egy polgári nyomda vállalta a kinyomtatását. Erről a színtén a Magyar Nemességhez intézett, Pozsonyban kelt Elöl-Járó Beszéd tudósít. Faludi itt arról ír, hogy munkája „valami bötsületet vallott a’ Fő-Rendnél (...) és már kész pénzzel-keresve sem lehet találni benne, a’ mint a’ panaszok hozzák”¹⁵. A fenti kijelentés akár „reklámfogásnak” tűnhetne egy előljáró beszéd szövegében, de a mű későbbi kiadásai bizonyítják, valóban kelendő lehetett az *Udvári ember*. Már 1771-ben Landerer, aki „nagyszabású üzletember”,¹⁶ újra megjelenteti az impresszum szerint – saját „költésével” az *Első századot* (második kiadás), illetve a munka befejező részét (ez a *Harmadik század* első kiadása). Színtén a mű népszerűsége mellett szól, hogy Landerer, akinek vállalkozása 1770 végéig egyedül uralta a pozsonyi könyvpiacot, akkor jelenteti meg Faludi ezen munkáit, amikor Patzkó Ferenc, egykori alkalmazottja, megalapítja Pozsony második nyomdáját (Patzkó 1770. októberében kapott erre engedélyt).¹⁷

A három Landerer-kiadvány tükrözi a nyomda színvonalát. Az országgyűlési nyomtatványok, kalendáriumok, iskolai könyvek nyomtatása mellett ugyanis Landerer tipográfiaileg és tartalmilag egyaránt értékes könyveket is nyomtatott. Az ő nyomdájában jelentek meg Voltaire, Lessing, Balassi, Dugonics művei, és 1764-től itt indul meg a *Pressburger*

¹² Gárdonyi Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században*, Budapest, 1917. 5-6.

¹³ *Faludi Ferenc Prózái művei*, I–II., s.a.r. Vörös Imre és Uray Piroska, Akadémiai Kiadó, 1991. (a továbbiakban FFPM), II., Jegyzetek, 991.

¹⁴ Gyárfás Tihamér: „Faludi Ferenc élete”, in *ItK* 1910. 411.

¹⁵ FFPM, 360.

¹⁶ V. Ecsedy: i.m. 215.

¹⁷ Bükyné Horváth Mária: „A Landerer-család nyomdászati vállalkozásai”, in *MKSz* 1966/1, 16.

Zeitung.¹⁸ 1764-től betűöntődét is működtet, betűit maga rajzolta, s műkedvelő rézmetsző is volt.¹⁹

Az egyenként száz-száz maximát tartalmazó könyvek kis nyolcadrét formában jelentek meg, nyomdatechnikai kivitelezésük azt sejteti, hogy a kiadó „sorozatban” gondolkodott. A címlapon, a nyomdahely megjelölése fölött mindháromban hasonló könyvdísz található, ami könyvet, kalamárist, illetve pergamen-tekerceset és földgömböt ábrázol (ez utóbbiak csak az *Elő század* címlapján láthatók). A köteteket, különösen az egyes lapok alján (ahol nagyobb üres hely maradna), számos kisebb könyvdísz, körzet díszíti. A három kiadvány impresszumában a nyomdász neve más-más formában van feltüntetve (Landerer János Mihály, Landerer Mihály János, Landerer Mihály), ennek ellenére valószínűnek látszik, hogy mindhárom esetben az idősebb Landererről van szó (fia, Landerer Mihály János csak 1795-ben vette át a nyomda vezetését).²⁰

1771-ben jelenik meg először a *Nemes urfi*. A Darrel-fordítások harmadik darabja a nemes úrfiak számára van írva, „mulat, faggat, tsip, mint a’ többi”, „nem kémelli a’ feddést, a’ jóra-való intést” sem, és a külföldet járó ifjak számára egy utazási instrukciót tartalmaz. Az előszó Pozsonyban kelt, maga a munka azonban a jezsuiták nagyszombati „Academiai Collegiumának bötüivel” jelent meg. A díszes, színes címlapon egy szárnyait próbálgató sas látható; Faludi neve itt kisebb betűkkel szerepel, mint a „Dorell”-é. A kötet mérete és kivitelezése nagyon hasonlít a *Nemes ember* és a *Nemes asszony* 1748-as kiadásához. Valószínű, hogy példányszáma ezer körül lehetett, az 1773-as a leltár szerint ugyanis még 700 darab volt krúdában a raktárban, ára pedig a kegyességi kiadványok ára körül mozog, mindössze 27 krajcár a negyedréti könyv.

1772-ben, ugyancsak Nagyszombatban, „A’ Jesus Társasága Akadémiai Kollégiumának Betüivel” jelent meg az *Udvari ember* maximáinak mindhárom százada kis nyolcadrét formában. A több könyvdíszrel és körzettel ékesített három kötet címlapja hasonló, az első kettő esetében még a hangszereket ábrázoló dísz sem különbözik. A *Harmadik század* címlapja, az első kiadáshoz képest egy új információt tartalmaz, mely talán a formálódó olvasóközönség új rétegeit célozza meg: „Fordította Frantziából” (az 1771-es kiadásban ez csak az előszóból derül ki). Ezek a könyvek meglehetősen olcsónak számítottak, darabonként 13 krajcárba kerültek a kötetlen példányok, bekötve 24 krajcár volt az áruk (tehát a kötés szinte annyiba került, mint maga a könyv). Elég nagy példányszámban jelentek meg: 1773-ban, egy évvel a megjelenésük után 1200 - 1200 példány volt raktáron. A három kötet megjelenítése egy évvel a pozsonyi kinyomtatás után, talán részben a Landererrel való konkurencia jegyében történt, hiszen a pozsonyi nyomdász volt az, aki 1765-ben kiváltságot kap a helytartótanács hivatalos irományainak kinyomtatására, ami addig a nagyszombati nyomda privilégiuma volt.²¹ Az egyetemi nyomda történetében ez meglehetősen válságos időszaknak számít. 1759-ben a nyomda utasítást kap a vallásos és világi tárgyú munkáknak a megyéspüspökök, illetve a helytartótanács általi cenzúráztatására.²² Faludi 1771–1772-ben megjelent művei is átmentek a cenzúrázó bizottság vizsgálatán.²³ A nyomda prefektusa e kiadványok megjelenítése idején Tolvay Imre, aki 1741-ig Rómában Faludi elődje volt vatikáni magyar gyóntatóként, s Faludit, akinek műveit most kiadta az általa irányított nyomda, személyesen is ismerte még abból az időszakból.²⁴

Patzkó Ágoston Ferenc, Landerer egykori művezetője, 1771-ben állítja fel nyomdáját Pozsonyban. Ebben a nyomdában látott napvilágot a XVIII. században a legtöbb Faludi-kiadvány. Könyvnyomtató műhelyét a nagyszombati, a bécsi és a pozsonyi Landerer

¹⁸ Uo. 16-17.

¹⁹ Uo. 17.

²⁰ Uo. 18.

²¹ V. Ecsedy: i.m. 179.

²² Käfer István: *Az egyetemi nyomda négy száz év (1577–1977)*, Magyar Helikon, 1977. 90.

²³ „A helyzet 1770-re annyira megromlott, hogy már az egyetemi nyomda könyvkatalógusait is előzetes cenzúrának kellett alávetni...” Uo. 93.

²⁴ Monay Ferenc: *A római magyar gyóntatók*, Róma, 1956. 122.

öntődéjében készült betűkkel szerelte fel.²⁵ 1775-ben Landererrel szemben megszerzi a Pozsonyban székelő helytartótanács és a Kamara nyomtatványainak megjelentetésére szóló privilégiumot. Emellett főleg vallásos kiadványok nyomtatására szakosodott.²⁶ Ezek sorába jól illeszkedett „az áhétatos Olvasónak” szánt *Szent ember*, Faludi saját szerzeménye, amely itt jelent meg először 1773-ban, a jezsuita rend feloszlásának évében. Az előjáró beszéd végén szereplő 1773-as dátum a kéziratban nem jelenik meg, a munka bizonyára már korábban elkészült. A címlapon és az Elöl-Járó Beszédben Faludi neve alatt még szerepel a „Soc. JESU.”, illetve az S. J. megjelölés. Előző műveitől eltérően a maximák („szent életre vezérlő istenes oktatások”) címzettje már nem a főrend, hanem „A’ Keresztyén Olvasó”. Könyve „minden Rendeknek, és válogatás nélkül minden személynek szól”, reflektálva arra is, hogy „a’ sok között nagy a’ különbség”.²⁷

A kiadványok egy részének sorsát illetően egy másik forrás is rendelkezésünkre áll: Faludinak 1774. május 28-án Paintner Mihályhoz írt levele. Ebben arról számol be, hogy a *Szent Ember* húsz bekötött példánya nála van. Kötetlen példányok maradtak Pozsonyban, hiszen nem látta értelmét egy ilyen félreeső helyre hozni őket (ti. Rohoncra, „ad reducta haec loca”). A könyvek úgy vannak bekötve, hogy könnyen lehessen szétfejtetni, nincs borítólapjuk, és az utolsó lap sincs a végéhez varrva.²⁸ Feltehetően a nyomdából krúdában kikerülő könyveket csak annyira kötötték be, hogy a későbbi tulajdonosok majd kedvük (és anyagi lehetőségük) szerint kötéssék újra könyvtárak számára. Gyakori az egyes könyvtárak anyagában, hogy Faludi több műve ugyanolyan kötésben látható (például az esztergomi bencés rend tulajdonából származó példányok darabjai),²⁹ s ennél is gyakoribbak a szerző munkáit tartalmazó kolligátumok. Ezt az is elősegítette, hogy a *Nemes ember* és a *Nemes asszony*, illetve a versek első kiadásának egy részétől eltekintve mind nyolcadrét formában kerültek ki a különböző nyomdákban. Egy másik magyarázat a művek graduális könyvként való terjesztése lehet.³⁰

Ugyancsak „Patzko Ágoston Ferentz Betüi Által” nyomtatott 1778-ban a *Böltz ember*. „Az erköltses böltzeségre vezérlő Rövid oktatásokat” ezúttal nem ajánlás, hanem „Elöl Járó Kis Tudósítás” előzi meg, amely a megcélzott olvasói rétegről nem szól. A címlap könyvdíszén pergamen és rózsa látható, a szerző pedig „FALUDI FERENTZ Néhaj JESUITA” (a tudósítás Rohoncon, 1776-ban kelt).

Az 1787. év egyéb Faludi-kiadványai

A fent tárgyalt két kötetrel együtt (a versek első kiadásának második része és a „megjobbított” kiadás) ebben az évben összesen tizenegy Faludi-kötet jelent meg. E bőséges kiadás mozgatórugója, úgy vélem, egyfelől Révai, másfelől a konkurencia lehetett. Révai neve, „Közre Botsátói” minőségben csupán a Faludi „költeményes maradványit” „napfényre hozó” két kiadvány, illetve a *Téli éjszakák* címlapján szerepel, de ahogy azt a versek második kiadásának előjáró beszéde sejtetni engedi, majdnem bizonyos, hogy a többi kiadvány megjelentetésében is szerepe volt. A kronológiai sorrend felállítása egyelőre nem áll módunkban. Az előjáró beszédekből és a levelezésből már kikövetkeztethető, hogy legkorábban a *Téli éjszakák* jelentek meg,³¹ a „költeményes maradványok” második kiadása és a *Nemes ember* Patzkónál nyomtatott kötete pedig szinte egy időben (Révai előszava 1787. Böjtmás havának 1. napján³², Patzkó

²⁵ V. Ecsedy, i.m. 216.

²⁶ Uo. és Bükyné Horváth: i.m. 16.

²⁷ FFPM I., 468.

²⁸ FFPM II., 819. és 1002. (Jegyzetek). A levél fordítása úgy tűnik, hogy nem pontos a kritikai kiadásban.

²⁹ A pécsi Klimó-könyvtárban, illetve az OSZK-ban.

³⁰ Itt mondok köszönetet Szelestei Nagy Lászlónak, aki felhívta erre a terjesztési módra a figyelmem.

³¹ Az ajánlás keltezésének időpontja 1787. „Boldogasszony hava” fogytán”; április 11-én már a könyv elkészültéről és szétküldéséről számol be Paintnernek.

³² Révai Miklós: „A’ Kegyes Olvasónak minden jókat kíván a’ Közre Botsátó”, in *Faludi Ferentz Költeményes Maradványi*, egybe szedte, és közre botsátotta Révai Miklós, 2. megjobbított nyomtatás, Pozson, Loewe Ny., 1787.

bevezető sorai pedig 1787. Böjtmás havának 3. napján keltek³³). A többi kiadvány nem tartalmaz a kiadásuk időpontjának pontosabb meghatározására szolgáló adatot, de mindenképpen ezt követően nyomtatták ki. Mivel Landerer nevét nem találjuk sem az említett előszóban, sem Révai ekkori leveleiben, s tudva azt, hogy a jogosulatlan utánnyomások egyik fő alkalmazója ebben az időben, feltételezhetjük, hogy az ő kiadványai Révai tudta nélkül jelentek meg, és talán a Patzkó műhelyében nyomtatott darabok után (a Landerer-féle *Nemes ember* elé illesztett életrajz az azonos című Patzkó-kiadványban közölt biográfia alapján készült).

Érdekes jelenség a kiadások peritextusainak reklám funkciója. A kiadók, illetve kibocsátók előszavai nemcsak az éppen aktuális kiadványt ajánlják az olvasóknak, hanem utalnak a még forgalomban lévő, megvásárolható, vagy ezután megjelentetni kívánt Faludi-kötetekre. A formai kivitelezés és a kiadványok mérete az olvasás szempontjából is jelentőséggel bír. Patzkó Ágoston Ferenc, „a’ könyv nyomtató”, a *Nemes ember* és a *Nemes asszony* elé illesztett, „A Kegyes Olvasót” megszólító előszavában hangsúlyozza a nyomdai kivitelezés változtatásának okát: azáltal, hogy „egyenlő”, „nyóltz rétű, szép kis formában” jelennek meg a Faludi-kötetek, a korábbi negyedréttel szemben „azzal is igen ajánlja magát, hogy *alkalmasabb az olvasásra*, és kevesebb költségű.”³⁴

Faludinak a *Téli éjszakáké vagyis A’ téli est időnek unalmait enyhítő beszédek* című, feltehetően befejezetlen³⁵ prózai munkáját „Patzkó Ágoston Ferenc költségeivel” bocsátotta közre Révai. Az epistola dedicatorum „alázatos üdvözlésének” címet kapta, a kegyes pártfogó Szily János, Szombathely püspöke, aki Faludi „maradvány” írásait, „ezeket a’ ritka kintseket, melylyeket különben a’ moj emésztett volna meg”, gondviselése alá vette, és Révai rendelkezésére bocsátotta. A jámborságra, a szent erkölcsre való oktatás és a szórakoztatás szándéka itt is egymás kiegészítőjeként szerepel az ajánlásban. A kiadói diszkurzusnak ezt a szegmensét, az előszavak és dedikációk retorikai hagyománya mellett (lásd *prodesse* és *delectare*), minden bizonnyal az ajánlás címetjéhez való „alkalmaztatás” is meghatározza, hiszen – Révai állításával ellentétben – Faludi prózai munkáinak nagy részétől eltérően, a *Téli éjszakáké* kalandos történetei, a moralizáló keret-beszélgések didakszisének ellenére, alapjában véve meglehetősen távol állnak „a’ Jámborság’, és a’ Szent Erkölcs’ oktatásától”. A „hanyatlani kezdett édes anya Nyelv” méltóságának fenntartására irányuló igyekezet megfogalmazása mellett egy humanista eredetű toposz is feltűnik: azzal, hogy Szily neve alatt jelenteti meg a könyvet – ha az beteljesíti célját – szép cselekedete révén a püspök is „a’ háláló Magyaroknak szíveikbenn még a’ késő időkre is” „élni fog”. Az ezt megelőző, a címlapon található puttós kompozíció is mintha ezzel összekapcsolódó gondolatra utalna: a kompozíción az egyik puttó babérkoszorút helyez az írásra. A „maradvány munka” Révai, „a közre bocsátó” igyekezete (és persze a mecénás meg a könyvnyomtató támogatása) révén kerül napvilágra és „koszorúztatik meg”. A szerző és kiadó neve a címdalalon ugyanakkora betűmérettel van szedve, ami a kiadói identifikáció gesztusaként is értelmezhető.

A *Nemes ember* Patzkónál megjelent kiadása, a trilógia másik két darabjához hasonlóan, második kiadásként nevezi meg a kiadványt, annak ellenére, hogy a nyomdásznak tudomása van mind a nagyszombati, mind a budai kinyomtatásról. A könyvnyomtató Kegyes Olvasóhoz intézett ajánlása Faludi Darrel-fordításainak „megritkult” voltára és az újrayomtatást óhajtó és sürgető kívánságokra hivatkozik, különösen „az itt lévő Tisztelendő Nevendék Papság” részéről. Révai a *Téli éjszakáké* megjelenését Paintnernek hírül adó levelében arról beszél, hogy a pozsonyi növendék papok gyűjtést indítottak: „Csakis azoknak gyűjtése segít rá most e két első darab kiadására” (azt nem említi, hogy melyik ez a két első darab, de a kontextusból inkább a Költeményes Gyűjtemény első darabjaira lehetne gondolni).³⁶

³³ „A’ Kegyes Olvasónak minden jókat kíván a’ Könyv Nyomtató”: Faludi Ferenc; *Nemes ember*, Pozsony, Patzkó, 1787.

³⁴ Kiemelés tőlem V. Zs.

³⁵ Bodor Béla: *Régi magyar regénytükör*, I., Pécs–Budapest, 2003.

³⁶ Érdemes lenne ellenőrizni Csaplár közlését. Csaplár Benedek: „Révai mint kiadó Pozsonyban”, in *Figyelő* 1883. 63.

A könyvnyomtató felsorolja a korábban napvilágot látott Faludi-könyveket, és a reklám mellett megjelenik a felelősségvállalás gesztusa is: „Igy tehát Boldogult Faludi Úrnak minden Munkáit olly egyenlő szép formában meg lehet ezek után szerezni (...). Részemről a’ melly Darabok nálam nyomtatódnak, a’ szebb, és alkalmasabb formán kívül, azokban a nyomtatásnak kellő tisztaságával-is kívántam kedveskedni, és szerentsémnek tartom, hogy a’ Nemes Magyar Közönségnek én is szolgálhattam...” (itt Faludi magasztalása következik). Patzkó írását Révainak a részben módosított Faludi-életrajza követi (*Faludi Ferentz Élete és Munkái*, írta Révai Miklós). Az 1786-os szöveghez képest új elemként, megjelenik Faludi halálának időpontja (1779. december 18.), egyes részek pedig kimaradnak, de a „vágástól” eltekintve az életrajz megfogalmazása ugyanaz, mint a Költeményes Maradványok első kiadásában. Révai megemlíti, hogy a megjobbított, Löwe Antalnál megjelent kötetből kimaradt életrajzot odaengedte „valami kitsiny változással a *Nemes Ember* második kiadására”. Ugyanez a két előszó a *Nemes asszony* ugyanabban az évben megjelent példányaihoz is hozzá van kötve (tévedésből a *Nemes ember* egyik címlapja és előljáró beszéde is ide került). A harmadik darab, a *Nemes urfi* már szinte mindenben a korábbi, 1771-es kiadást követi. Faludi neve után itt nem S. J., hanem annak magyar megfelelője, J. T. P. áll, mint az ugyancsak Patzkó által nyomtatott első kiadást kilenc, illetve tizenégy évvel később követő *Szent ember* és *Bólts ember* 1787-es újrakiadása esetében.

Faludi *Nemes ember*ének Pozsonyban és Kassán, „Füskúti Landerer Mihály³⁷ költségével és betűivel” kinyomtatott darabja szintén tartalmaz egy életrajzot (*Faludi Ferentz Élete*). A kiadó Révai hasonló című írását dolgozza át (tartalmilag, szerkezetileg semmi különbség nincs, csupán az egyes mondatok nyelvi megformálása más). Az utolsó bekezdésben maga a könyvnyomtató is „megszólal”: „ugyan e’ végre³⁸ én-is, a’ mint már az *Udvari Ember* nevezetű könyvét ezen tudósnak ki-adtam; úgy minden még hátra lévő itten fellyebb elő-számlált munkáit-is ki-fogom előre fizetésre rendel egymás után, még pedig mind egy formában adni”. Landerer prenumerációra felszólító levele még nem került elő, de – ha nem is Faludi minden munkái – a *Nemes asszony* és a *Nemes urfi* még abban az évben, az ő tipográfiájában megjelent „saját költségével és betűivel.”

Exkursus. A paratextusokról

A *szerző* és a *szerzői intenció* fogalmának vizsgálatától nem tekinthetünk el Faludi műveinek esetében sem.³⁹ A felvilágosodás korának más munkáihoz hasonlóan a két fogalom kompozícióformáló, szövegszervező funkcióként működik az egyes kötetekben.⁴⁰ Úgy gondolom, hogy ez akkor is így van, ha munkáinak egy része fordítás, és ezért – a korabeli fordítási gyakorlat ismeretében is – az intenció-vizsgálat különösen szemantikai szinten problémákat vethet fel, hiszen ebben az esetben többszörös transzponálásról van szó. A problémát részben feloldja, ha egyediségükben tekintünk az egyes kiadásokra. Az intenció ebben az esetben is a formát és a szövegtestet jelenti, azt a „műfaji és materiális keretet”, „mely behatárolja, körbezárja és a megalkotottság státusával látja el a művet”.⁴¹ Faludi neve „az alkotó akarat metonimikus jelölőjeként”⁴² ugyanis nemcsak a címlapon, hanem keretszövegek szintjén is megjelenik (szerzői-fordítói, majd később kiadói előljáró beszédekben, dedikációkban), az előszavakban, ajánlásokban és a jegyzetekben pedig a jelentésképző akarat explicit módon is manifesztálódik. A posztumusz kötetekben már a kiadói intencióval is számolni kell.

³⁷ Időközben Landerer nemességet nyert II. Józseftől.

³⁸ Ti. Faludi hírnevének megörökítésére, „melyet minden jó hazafi szívesen” óhajt.

³⁹ A szerzői, kiadói intenció-fogalom visszaemelésének irodalomtudományos jelentőségéről lásd: Hász–Fehér Katalin: „Az intencionáltság szintjei a szerzői és a kiadói kötetekben”, in *A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből*, szerk. Uó., Szeged, Tiszatáj, 2006. 55-82.

⁴⁰ Uo. 56.

⁴¹ Uo. 57.

⁴² Uo.

Az egyes kötetek a szerzői intenció mentén is olvashatóvá válnak, s ha nem is ez az egyetlen lehetséges olvasat, „de mindenképpen legitim olvasat”.⁴³ Ez a kiadvány megnevezéséből, a direkt és indirekt módon felkínált olvasási stratégiákból, vagyis a működtetett konvenciókból⁴⁴ körvonalazódik: „mit, miért és hogyan ajánl az olvasó számára a minta(szerzői)szerkesztői retorika”.⁴⁵ Onder ezt a peritextuális retorika *olvasási ajánlás*aként definiálja⁴⁶, ami a műfaji paktummal ellentétben, csak a peritextusokra korlátozódik: legtöbbször műfaji kód, az ehhez kapcsolódó olvasási stratégia előlegezése és az ezekre reflektáló peritextusok (például direkt módon az előbeszéd, vagy közvetve a tipográfia, szövegtagolás stb.) alkotják.⁴⁷ Ami a peritextusokból kirajzolódik, elvárásként értelmezhető, tehát nem a rekonstruálható korabeli empirikus olvasó válik megragadhatóvá, hanem a *mintaolvasó*. Mindemellett az „olvasói ajánlás, vagyis ahogyan a peritextus olvastatni kíván, elébe menve, alakítva vagy éppen megfelelve az ezekből is kikövetkeztethető elvárásoknak, indirekt módon utalhat az egykorú olvasói eljárásokra, illetve a peritextusok funkcióértései is”,⁴⁸ még akkor is, ha olvasástörténeti szempontú hasznosíthatósága korlátozott.⁴⁹

Genette a szerzői név három fajtáját különbözteti meg. Az onimia, vagyis amikor a szerzői név egybeesik az empirikus névvel, ugyanúgy választás kérdése, mint az anonimia vagy az álnév (pseudonimia), és szerződéses funkcióval is bírhat.⁵⁰ Egymás mellé rendeli a szerző neve alatt megjelent szövegeket (ennek a későbbi kiadások esetén lesz jelentősége; lásd Patzkó vagy Landerer kiadásait), illetve a szerző tulajdonságaival is feltölthető (lásd a posztumusz kiadásokat, különösen Révai és Batsányi kiadványai esetében). A szerzői névnek elsődlegesen illokúciós, referenciális funkciója van. Ennek ellenére az is megtörténhet, hogy az olvasó nem fogadja el a felkínált szerzői identifikációs stratégiát. Ennek korabeli példája a *Magyar Athenas* szerzője, Bod Péter, aki pseudonímiát tételez mind a szerző, mind a fordító esetében: „Talám mind Dorel, mind Faludi költött nevek”,⁵¹ annak ellenére, hogy mindkét név szerepel a *Nemes ember* első két kiadásának címlapján (illetve a Bod által ismert 1750-es *Udvari ember* esetében a Faludi neve), a „SOC. JESU.”, illetve az „S.J.” azok státusát jelző, referenciális szerepű tematikus jeggyel.⁵² Érdekes lehet ebből a szempontból az is, hogyan válik William Darrell, Dorel Józseffé.⁵³ A bécsi Österreichische Nationalbibliothek Morelli-féle fordításának példányán – mely kiadás alapján Faludi munkája is készült – a címlapon csak *Dorell*ként szerepel a szerző neve, amit valaki ceruzával kiegészít a *Joseph* keresztnévvel.⁵⁴

A szerzői név kapcsán még egy önidentifikációs gesztusra hívnám fel a figyelmet: Faludi neve mellett minden, a szerző életében megjelent, illetve posztumusz XVIII. századi kiadásban szerepel az S.J., Soc. Jesu., illetve a későbbiekben J. T. P., a *Böls emberben* a „Néhaj JESUITA” megjelölés, még 1773 után is, amikor Mária Terézia már feloszlatta a jezsuita rendet. Jezsuitának

---

⁴³ Uo. 58.

⁴⁴ Vö. Takáts József javaslatával az elsődleges kontextusokat illetően.

⁴⁵ Onder Csaba: *A klasszika virágai*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003. 68-69.

⁴⁶ Uo. 70.

⁴⁷ Uo. 68.

⁴⁸ Uo. 70.

⁴⁹ A Faludi-kiadványok kvantitatív olvasástörténeti szempontú feldolgozására irányuló kísérletekhez lásd: Vogel Zsuzsa: *Faludi Ferenc munkáinak erdélyi olvasóiról*, Erdélyi Múzeum, 2007/3-4, 94-112, illetve Uő: „Faludi Ferenc (olvasó)közönsége”, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 2004 / 1-2, 93-103.

⁵⁰ Genette: i.m. 41.

⁵¹ Bod Péter: *Magyar Athenas*, 1766. (1767), 72.

⁵² Onder: i.m. 95.

⁵³ Erre talán részben magyarázattal szolgál, hogy Darrell művei kezdetben névtelenül jelentek meg.

⁵⁴ IL GENTILUOMO ISTRUITO NELLA CONDOTTÀ D'UNA VIRTUOSA, E FELICE VITA. IN TRE PARTI. Scritto dal Signor DORELL Gentiluomo Inglese Cattolico pell instruzione d'un GIOVANE CAVALIERE INGLESE A cui e aggiunto un Avvertimento alle DAME. Tradotto dall' Originale Inglese nell' idioma Italiano DA D. FRANCESCO GIUSEPPE MORELLI SCERDOTE FIORENTINO IN PADOVA Nella Stamperia del Seminario MDCCXXVIII

lenni nem csupán egy szerzetesrendhez való tartozást jelent, hanem egy életen át vállalt létforma.⁵⁵

A *Nemes ember* és *Nemes asszony* a szerző életében megjelent kiadásainak címlapja azt mutatja, hogy a szerzői, fordítói, kiadói státusz a témának, így az utilitásnak rendelődik alá. Mindenütt a címet szedték a legnagyobb betűmérettel, pontosabban annak egy részét (Istenes jóságra, és szerentsés boldog életre oktatót NEMES EMBER). A budai nyomtatvány a tipográfia eszközeivel a kiadvány kegyességi jellegét hangsúlyozza (az „istenes jóságra” a szerző és fordító nevével nagyobb, piros capitalissal szedve). Az 1748-as *Nemes asszony* érdekessége, hogy címlapja szerint mintha egyenesen kolligátum részének szánták volna: a szerző és a fordító neve nem szerepel, csupán a hosszadalmas cím (Istenes jóságra és szerentsés boldog életre oktatót NEMES ASSZONY *utóbb pedig*: A HADI ÉS UDVARI EMBEREKET néző KÖZBESZÉDEK), a hely (NAGYSZOMBAT), nyomda (Az Akadémiai bötükkel) és évszám (MDCCXLVIII).⁵⁶ Ezt a jelleget erősíti a *Nemes ember* előszavának utalása a második részre („A főasszonyoknak nem csak a másokban, melly igyenesen nekik szól, hanem ebben a részben is vagon valami részek”), illetve az 1771-es *Nemes urfi* előszava, ami bár harmadik darabnak nevezi, mégis csak a *Nemes ember*rel kapcsolja össze a darabot: „Ez a harmadik darab a Nemes Emberhez tartozandó, és úgy függ tőle, mint szem szemrül a láncon”. A lineáris olvasást támogatja a *Nemes asszony* incipitje és az egységességet biztosító alcím („ELSŐ BESZÉD. *Bévezetés az utóbbi Köz-beszédekbe*”). A *Nemes asszony* lábjegyzete („Lásd a Nemes Ember részében a hatodik közbeszédet”),⁵⁷ amellyel, hogy összefűzi a két darabot az olvasás egy lehetséges, a szerzői intenció által javasolt módjára felszólító olvasási ajánlasként is értelmezhető, ami a lineáris olvasást helyettesítő alternatívát kínál.

Faludi könyvei a korban szokásos terjedelmes címekeket viselnek. A korabeli nyomtatványok címlapja tipográfiailag és pozicionálásában is eltér a mai gyakorlattól. Genette a *cím – alcím* megnevezés helyett a *tematikus – rématikus* megjelölést javasolja, s míg az előbbi metaforizáló, elsősorban az olvasási ajánlás tematikai kereteit jelöli ki, addig az utóbbi a műfaji paktum részeként működik. Faludi két utolsó moralizáló munkája esetében a tematikus címet követi a műfaji kereteket kijelölő ajánlattétel: SZENT EMBER / vagy-is / SZENT ÉLETRE VEZÉRLŐ / ISTENES OKTATÁSOK, bár a tipográfiailag kiemelt cím a rématikus „istenes oktatások”. A több mint egy évtized múltán, ugyancsak Patzkó Ágoston műhelyében nyomtatott *Szent ember* (1787) címlapján ez felcserélődik, és a cím tematikus része kerül kiemelt pozícióba, a SZENT EMBER van a legnagyobb betűmérettel szedve. Ugyanitt Faludi neve is nagyobb betűkkel jelenik meg, a szerző társadalmi státusát jelző tematikus jelölő, a „Soc. Jesu.” J.T.P.-ra cserélődik, és értelemszerűen eltűnik a címlapról a „Cum Licentia Superiorum”. Ugyanilyen a *Bölcs ember* 1787-es kiadásának címlapja (BÖLTS EMBER / VAGY-IS / AZ ERKÖLTSES BÖLTSÉGRE / VEZÉRLŐ / RÖVID OKTATÁSOK / IRTA / FALUDI FERENTZ J.T.P. / MÁSODIK KI-ADÁS / PO'SONYBAN / NYOMT. PATZKÓ ÁGOST. FERENTZNÉL. 1787.), amit az is indokol, hogy Patzkó, bevallása szerint, sorozatban gondolkodott.

Az előljáró beszédek egyben az ajánlás funkcióját is betöltik. A *Védelmező intés a' magyar nemességhez*, a *Tudositó levél a magyar dámákhoz*, illetve a *Tudositó és magamentő irás a magyar urfiakhoz* az ajánló levél hagyományos formuláit használja az olvasási ajánlás helyeként („Nagyságtok, Kegyelmetek!” megszólítás, illetve záróformula: Nagyságtok, Kegyelmetek / *Alázatos Szolgája* / FALUDI FERENTZ S.J.). Elmondhatjuk ezt az *Udvari ember* mindhárom századáról is, ahol a címzett „a magyar nemesség”. Eltűnnek ezek a formulák a *Szent ember* és a *Bölcs ember* előljáró beszédeiből, ahol már szélesebb olvasóközönséget próbál megszólítani (nem csupán a főrendet).

⁵⁵ Vö. Baróti Szabó Dávid exjezsuita existenciális helyzetével, aki mindig „kedves Anyámnak” nevezte a jezsuita rendet. Lásd Hubert Ildikó: „Amíg ártatlan szerzetem el nem esék...” (Baróti Szabó Dávid), in Uő: *Arvok és művek a magyar múltból – Tanulmányok*, Budapest–Pápa, 2005. 137-141.

⁵⁶ Ezt Patzkó 1787-es kiadványa is átveszi.

⁵⁷ Faludi Ferenc: *Nemes asszony*, 1748. 18.

Genette az eredeti, szerzői előszó legfőbb célkitűzésének azt tartja, hogy a könyvet olvassák, illetve, hogy „helyesen” olvassák („*to get the book read and to get the book read properly*”).⁵⁸ A funkciók a „miért” és a „hogyan” kérdései mentén rendeződnek.⁵⁹

A meggyőzés retorikai apparátusához kezdetektől hozzátartozott a *captatio benevolentiae*. Már a címek is tartalmazzák a különböző tipográfiai eszközökkel hangsúlyozott témamegjelöléseket. A *téma* – és ezáltal a könyv – jelentőségét és *hasznosságát* egy bizonyos *hagyományhoz* való kapcsolódása is bizonyítja. A jelen esetben ez majdnem kortárs európai hagyomány. A *Nemes asszony* előszava arról „tudósít”, hogy Angliában már hat kiadást ért meg a kötet, és „Tengeren innen” is már „sok idegen nyelven olvastatik”. Az *Udvari ember* első százada a francia fordításra hivatkozik,⁶⁰ a *Harmadik század* előjáró beszéde pedig Gracián tekintélyére: „Mínt hogy pedig *Gracian Boldizsár* híres authornak tartatik most is, őtet vettem elő”.

A formai és tematikus *egység* szerepéről az előjáró beszédekben már esett szó. A Darrell-fordításokhoz hasonlóan, az *Udvari ember* darabjairól is elmondhatjuk ezt (maga a címbe „század” kifejezés már egyfajta egység képzetét kelti a szerteágazó maximákat illetően az egyes „darabokon” belül). Az egység hangsúlyozása (a további kötetek, vagy részek elolvasására / használatára, illetve beszerzésére is sarkallhatja az olvasót (mint ahogy Patzkó vagy Landerer előjáró beszédéből világosan kitetszik).

Az utalás a művek *genézijsére* a mentegetőzés (kötelező szerénységben gyökerező) gesztusával kapcsolódik össze. Hogy „iffiantan kezdette”, „távu bújdosva irdogálta”, „jobb részeit és csak pihenő órákkor”, mentségül szolgálhat a stílusra (Első század), az egyéb elfoglaltság („másutt járt gondom”), illetve a várakozás („bizakodtam némelly friss pennákba”) a késésre (a Második század csak húsz év múlva követi az elsőt).

A *közönség kiválasztásáról*, megszólításáról is volt már szó a korábbiakban: a rendi „Magyarországnak”, vagyis a „személyes nagyoknak”, a „fiatal rendnek” („Amint is egy szemmel reájok nézett az author”) és a „fő asszonyoknak” (vagy Dámáknak, vagy „patyolatos rendnek”), a „nemes urfiaknak” szólnak a Darrell-fordítások ajánlásai, „a Fő Rendek” az *Udvari ember* címzettjei, a *Szent ember* pedig a „Keresztyén Olvasót” kívánja oktatni, „minden rendeknek, és válogatás nélkül minden személynek szól”. Az ezekhez kapcsolódó, a stílári megformáltságot érintő megjegyzések közvetve az olvasói rétegek szegmentálására utalnak: „Hogy pedig némelly szándékit fenébben, a többit lágyabban, itt világos, ott homályos szókkal vitatja; annak kell tulajdonítani, hogy a sziligy asszonyi nemben is nem minden sziv lágy, és nem minden elme egyaránt éles, némellyeknél hosszabb, némellyeknél rövidebb az ész. Amazokra nézve följobb, ezek kedvéért alább kellett tartani a beszéddel.” Eszerint az „asszonyi nemben”, a női olvasók körében is megkülönböztethetők a „tudós olvasók”, illetve az alacsony stílus által megcélzott befogadók.

A megszólított olvasó nem azonos a mintaolvasóval.⁶¹ Kissé leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy míg a megszólított olvasó a szerzői intenció konstrukciója, addig az utóbbi a peritextuális retorika értelmezéséből a(z) irodalomtudományos) diskurzusban konstruálódik.

A kifejtett címadás ellenére az előszó a *cím értelmezésének* helyévé válik, és ez összefügg a *műfajértelmezéssel* és az intenció által felkínált olvasási stratégiákkal. Különösen érvényes ez azokra az estekre, amikor a cím műfaji megjelöléseket tartalmaz (például „oktatások”, „beszéddek”). Az *Udvari ember* esetében Faludi utal arra, hogy a címet a francia fordítás szerzőjétől, *Amelot de la Houssaye*-től kölcsönözte, de választását megindokolja („méltán is, mert...”). Itt is a szerzői intenció működtetéséről van szó, a címadás választás kérdése a fordított mű esetében is, hiszen a mű eredeti címe nem tartalmazza az „udvari ember” megnevezést (*Oraculo Manual , y arte de*

⁵⁸ Genette: i.m. 198.

⁵⁹ Genette: i.m. 198-229. A továbbiakban lásd a Genette által használt terminusokat kurzíválva.

⁶⁰ „Lehet azért ennél amannál, együtt is másutt is valami kelete ezen könyvecskének, amely aliglan költ ki Spanyolországban, azonnal maga nyelvére, maga betőivel nyomtatta a francia udvar.”

⁶¹ Onder: i.m. 140.

prudencia). A szerző-fordító tehát ezzel a címmel kínálja a munkát a mintaolvasónak,⁶² az előbeszéd által, kifejtett módon a Gracián-fordítások hagyományának ebbe a vonulatába illesztve művét (*Amelot de Houssaye* könyve közvetítőként működött a különböző nyelvű fordítások számára).⁶³

Mindhárom „század” előjáró beszéde valamiképpen definiálja a maxima fogalmát:⁶⁴ mély értelműek (első század), „megvagyom” bennük „a *Laconismus*, nyers fontos rövidség” (második század), „a szakaszok nem nagyok”, „megvagyom mindenikének az ő egybe illő helyes értelme, jóllehet néha nem látszik foglalója, mert mélyebben fekszik” (harmadik század). Ezen a ponton mintegy természetes módon vetődik fel a „hogyan olvassuk”, pontosabban „hogyan kívánja olvastatni munkáját a szerző” kérdése. A korábbiakban volt már szó ezekről (bővebben a *Szent ember* kapcsán), most csupán az *Udvari ember*ben használt formulákat sorolnám fel: „amint bővebben tapasztalni fogják, akik nem sietnek vélek”, „aki csak muló-félben olvasgatja, és restelli feszegetni, nem fér székéhez”, „a többit azért hozzá kell tudni”, „egyen kettőn általkelvén, félre lehet tenni”, „ezeken senki meg ne ütközzön... egyik egykor jó, a másik máskor jobb” (ti. a látszólag megismételt vagy egymásnak ellentmondó maximák).

A Darrell-fordítások műfaji önmeghatározásai (lásd műfaji paktum) szorosan összefüggnek a látszólagos elhatárolódással a valóságra vonatkoztatástól (lásd Genette-nél *contracts of fiction*):⁶⁵ „Készületihez képest, s csinnjára nézve DRAMMA; sokféle beszédekkel, sokféle költött nevekkel mulatozik; maga senki bizonyosra nem példáz” (*Nemes ember*), „Mulat, faggat, csip, mint a többi: mert azon egy *drammának* nyelve, azon egy pennának járása. Nem kéméli a feddést, a jóra való intést; minthogy ezek nélkül se nyers ereje, se kívánt foganatja nem volna a beszédnek. Szomorú hiteles példákat is emleget; de azok ismiretségünk kívül vannak: akkor voltak, másutt voltak” (*Nemes urfi*). Valójában csupán egy retorikai fogásról van szó, az olvasó szándékolt félrevezetéséről. Amitől a keretszövegek retorikailag kiemelt helyei⁶⁶ deklaráltan elhatárolódnak, a diskurzus egy bizonyos pontján átbillennek a tükrözés” játékába (például a „ha azonban”, „mindazonáltal... de talán mégis” típusú szintaktikai szerkezetekkel). Míg a *Nemes ember*ben ez még áttételesebben történik, a szerzői intenció jóhiszeműségének leple alatt („Anglián szánakozván: csak elhittem magammal, hogy istenes jobb renden légyen hazánknek törvényes állapotja”), a *Nemes asszony* pretextusában a festészet, a *Nemes urfi* előszavában a tükör metaforájával („Önként tudhatják az urfiak, hogy a velencei tükret nem szoktuk azért izre törni, hogy a rutat rutnak mutatja”)⁶⁷ már direkter módon kap helyet a műfaji definíció fikcionalizáló gesztusának leépítése a didaxis jegyében.⁶⁸

Elmondhatjuk, hogy az előjáró beszédek, a kötetek más peritextuális elemeivel együtt a szerzői intenció „szándéknyilatkozataiként” is olvashatók, amelyekből világosan kirajzolódnak az ezeket működtető konvenciók. A didaxis, a hasznosság és gyönyörködtetés, szórakoztatás, példamutatás és a fölzárkózás igényének deklarálása mellett határhelyzetük révén (a szöveg világa és a korabeli olvasó realitása, a szöveg nyelve és az azt körülvevő nyelvi univerzum, amiben jelenvalóvá válik a kiadás által) az irodalmi művek használatának elsődleges kontextusaira is rávilágíthatnak.

⁶² Az 1752-es latin nyelvű kiadás például megőrzi mindkét elemet: „BALTH. GRACIANI HISPANICI AULICUS SIVE DE PRUDENTIA CIVILI ET MAXIMAE AULICA, LIBER SINGULARIS”, Kassa, 1752

⁶³ Uomo di Corte, Kluger Hof- und Welt-Mann

⁶⁴ Érdekes, hogy a fent említett kassai kiadás prefatioja éppen Faludi fordítása kapcsán emeli ki a fogalmat: „In Hungaricam dialectum 100. duntaxat praecipua praecepta, seu, ut vocant, *Maximae*, exquitate elegantia a’ R. P. Francisco Faludi e’ Societate JESU traductae, & Tyrnaviae anno 1750.”

⁶⁵ Genette: i.m. 215.

⁶⁶ Pl. a *Nemes ember* előjáró beszédének első mondata: „Ezt a könyvet Magyarországnak, de nem Magyarországrul irtam.”

⁶⁷ Itt tehát nem a korábbiakban tárgyalt neoplatonista tükörképről van szó.

⁶⁸ „Példáz holmikor oly nyilván, mintha festékkal akarna valakit leírni: ettől országunkban nem kell megijedni; nem ide szól, hanem a tengernek tulsó partjával tartja közit. Odafelé értsék azért a magyar asszonyságok. Ha ki azonban azon képnek mása, jobb erkölccsel kendőzzék.” FFP, *Nemes asszony*, 114.

Faludi és a Corpus Poetarum omnium Hungariae

Az 1780-as években még nagyobb lendületet kap Faludi műveinek kiadása. Ebben nem kis rész van Révai Miklós tevékenységének, aki ekkoriban már nemcsak „leendő” „szellemi agitátor”, ahogy első nagy monográfiusa, Csaplár Benedek nevezi.⁶⁹

Révai kiadói működése meglehetősen pontosan dokumentálható a kötetek paratextusai, három nyomtatásban is megjelentetett hirdetése, Paintner Mihállyal, Orczy Lőrincsel és másokkal folytatott levelezése alapján.

A Faludi-versek kiadásának genéziséről, illetve a Magyar Költeményes Gyűjtemény megindításáról *Faludi Ferentz' élete 's munkái* című előszavában is ír, amelyet az 1786-os „költeményes maradványok”⁷⁰ elé illeszt (ez a *Nemes ember* és a *Nemes asszony* későbbi kiadásában is megjelent): „hogy 1781 esztendőben Bétsbe fel mentem vala. Ott akadtam szerentsémre egy jókora papíros nyalábbá. Azonnal el is tekélttem eleget tenni, és pedig mennél elébb, anynyira sok jeles óhajtásoknak”⁷¹ „Az alatt, míg várok, míg készülök, ihol, immár ez egyre fel bátorodván, más többre is ki szántam magamat. Itt gerjedtem napról napra nagyobb buzgósággal arra a' mérész Munkára, hogy, egy telylyesebb Magyar Költeményes Gyűjtemény' kí botsáttatásának eredvén, az egész hazát mozdulóba hozzam.”⁷² A „*Corpus Poetarum omnium Hungariae*”⁷³ tervezete a levelek és hírré adások tanúsága szerint többször változott (a kötetek éppen aktuális sorrendjét az is meghatározza, hogy ki a levél címzettje⁷⁴), de Faludi mindegyikben szerepel. Végül csak töredéke valósult meg a tervnek, de így is a korabeli irodalmi élet kiemelkedő kulturális vállalkozása marad, s a magyar nemzeti kánonképződés előtörténetének fontos mozzanatát jelenti.⁷⁵

Az első hirdetés a Magyar Hirmondóban jelent meg 1782. Boldogasszony havának 16. napján. Ráth Mátyás *Tudománybéli Dolgok* címen tudósít Révai tervéről közismert felhívásában. Révai neve ebben nem jelenik meg, bár Ráth szövegébe illesztett idézetek révén a bécsi „jeles igyekezetű Hazafi”, „ki maga-is jeles Poéta” „maga magáért” is szól „köz-hasznú szándéka mellett”.⁷⁶ Ebben arra szólítják fel „a tudós vagy-is a tudományokban gyönyörködő jó Hazafiakat”, hogy anyagot küldjenek Révai tervezete számára. Thimár Attila meglátása, miszerint a Költeményes Gyűjtemény terve a historia litterariaék szemléletéhez kapcsolódik⁷⁷ már e híradásban nyilvánvalóan tükröződik. A „tanultabb Európai Nemzetek” példáján felbuzdulva, a felzárkózás igényét és a *vindicatio* mozzanatát is magába foglalva hirdeti meg programját. A „közre botsátásra” szánt művek között szerepelnének „nevezetes Poétáinknak munkáik” „magokat külsőképpen kedveltető öltözetben” (például Faludi, Beniczky, Gyöngyösi, Lázár János művei), de „a felessebb régiségek” mellett megjelenének „közönséges, tréfás, enyelgő, szerelmes énekek” és „köz énekek” is (Ráth a *Volkslieder* terminust használja). A publikálni kívánt munkák körét egészen kitágítja Révai: „valami tsak vers a könyvekben, a hagyományokban” (Ráth Mátyás a külföldi példák estében az eredetiség követelményét említi kritériumként). A teljességre törekedve, a magyar költészet egészét kívánja bemutatni.

A kiadás anyagi alapjáról csak annyit tudunk meg, hogy a „költséges, bajos, de annyival is inkább dítséretes munka” (Ráth) kiadásával Révai bizonyos abban, hogy költségét nem nyeri

⁶⁹ Csaplár Benedek: „Révai nevelő Bécsben”, in *Figyelő*, 1881. 270.

⁷⁰ *Faludi Ferentz' Költeményes Maradványai*, egybe szedte, 's elő beszédekkel, jegyzésekkel, és szükséges oktatásokkal meg bővítve közre botsátotta A' Magyar Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére Révai Miklós, I., Győr, 1786.

⁷¹ Ti. hogy Faludi versei „egyszer már, valakitől egybe gyűjtetve, a' Magyar Világgal közöltetnének”. Uo. 14-15.

⁷² Uo.

⁷³ Gyarmathy Sámuel jelentése Révai terveiről Ráday Gedeonnak, 1784. márc. 17., idézi Csaplár Benedek: *Révai Miklós élete*, I–II., Budapest, 1883. II., 135.

⁷⁴ Szabó Katalin Viola: „Révai Miklós harmadik híradása”, in *ItK*, 2000. 776-783., különösen 780.

⁷⁵ Thimár Attila: „Az ugrópon története. Révai és Kazinczy irodalmi rangsorai”, in *Kánon és olvasás–Kultúra és közvetítés*, szerk. Bengi László, Sz. Molnár Szilvia, Bp., Fialat Írók Szövetsége, 2002. 31.

⁷⁶ *Magyar Hirmondó*, 1782. jan. 16., 37-38. és 35.

⁷⁷ Uo.

vissza. Ennek némileg ellentmond (bár Révai érdemein semmit sem változtat) Rájnis egyik levelének megjegyzése, mely a hirdetés fogadtatásáról számol be: „mély keserűségében elszenderedett lelkemet valamennyire fel-ébresztetted, tudtomra adván ama’ foglalatosságodat, a’ melly majd beteg erszényedet meg-orvosolja (...) bizony jó poltzra ültél. Sok igaz Magyarok, a’ kikkel hír-mondó leveleidnek zengéjét közlöttem, ditsérik szép igyekezetedet. Tsak egynéhányan...”⁷⁸

Az ígért időpontra, 1783. márciusára nem jelent meg a gyűjtemény első darabja, de még egy évvel később is csak egy hasonló felhívás tűnt fel a Magyar Hirmondóban, és Mártonfi József püspök Révai tervét üdvözlő levele.

Az 1785-ben kelt újabb „hírré adatás” (Révai 1785.) már részletesebb tervet tartalmaz (évi 12 kötetet kíván megjelentetni): Faludit követné a három nagy „Lantos Költő”, Beniczky, Balassi, Rimay és egy énekes a XIV. századból, majd harmadik darabként saját „elme szüleményei”. Faludi verseiből mutatványként a „Kisztő Úrfi és a’ Felelő Kis Aszszony versent éneklése”, a *Pipáról*, a *Nintszen neve* és a *Pásztorversengés* hivatottak az olvasók érdeklődésének felkeltésére. A *Kisztő ének* és a *Felelő ének* a korabeli kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények leggyakrabban lejegyzett Faludi-darabjai közé tartoztak, s erre a népszerűsége talán Révai is alapozott, mikor hírül adásában éppen ezeket idézi. Kiadói jegyzetei bizonyítják, hogy felhasználta „az utánna való írásokat” (vagyis kéziratos másolatokat), a két versnek egyetlen dialógusba szerkesztett változatát is ismerte (talán Paintner Mihály kéziratából vagy Mészáros Ignác versgyűjteményéből), amint ez a jegyzetekből kiderül. A „Kisztő úrfi és Felelő kisasszony” összekapcsolása nem Révai „leleménye” (Kovács Sándor Iván vélekedésével ellentétben),⁷⁹ az azonban elképzelhető, hogy az idézet erotikája, illetve az egybefoglalt cím „publicisztikusabb”, s jobban meg tudta szólítani a korabeli olvasókat (vagy legalábbis azok egy rétegét). A *Nincsen neve* tematikájánál fogva szintén jól illeszkedik a közköltészet vénasszonycsúfolóinak sorába. Faludi pipa-énekével talán egy elitebb, a nyugat-európai mintára (olasz „sonettóra”) fogékonyabb közönséget próbált megszólítani (bár közköltészeti párdarabjai is ismertek). A *Pásztorversengés* Batteux tanulmányának Révai-féle fordítását anticipálja, amelyet Faludi eklogái után illesztett az első kiadásban.

Révainak megrendelőkre, potenciális vásárlókra van szüksége, ezért minden eszközt és „csatornát”⁸⁰ megragad a figyelem felkeltésére.

Hogy beindíthassa vállalkozását, felhívást intéz prenumerációra: „Reá bírtak tehát, hogy előre való fizetést kérvén, a’ mi abból öszsze fog gyűlni, azon kezdjem a nyomtatást”. Az általános alany használatával jelzi a gyűjteményének megjelentetésére való olvasói igényt (ezt a prenumerációt megalapozó retorikai fogásként is értelmezhetjük). Darabonként húsz krajcárt kér a művekért, de az egy forintnyi előfizetést egyszerre kéri a háromra. A hirdetés végén közli, kik gyűjtik be az előfizetést negyvenkét városban. Nagyon bízik a munkák „kapósságában”, arra számít, hogy később már nem lesz szükség az előfizetés rendszerére, mert az egy-egy darabból származó bevételből ki tudja nyomtatni a következőt. Az előfizetők gyűjtése ekkoriban még meglehetősen újdonságnak számít Magyarországon, Ráth Mátyás vezeti be először. A könyvnyomtatók addig csupán megrendelésre dolgoztak, saját költségükön többnyire csak tankönyveket, kalendáriumokat, népszerű ponyvákat, vallásos tartalmú munkákat, jól bevált cikkeket jelentettek meg, hiszen még 1818-ban is arra panaszkodik Trattner a Tudományos Gyűjteményben, hogy „igen csekély számú az olvasó közönség”, s ezért „nyereség kívánásból magyar könyveket nem nyomtathatni”.⁸¹ A prenumeráció, mely bizonytalanabb kiadói

⁷⁸ Rájnis levele Révaihoz, Győr, Boldogasszony hava 9. napján. OSzK, Quart. Lat. 2225.

⁷⁹ Kovács Sándor Iván: „A pipázó puttó. Révai Miklós két Faludi-illusztrációja”, in *Irodalomismeret* 2000/4, 97-103.

⁸⁰ A hírlaptól, a jelentő leveleken át, a (más kiadónál is) megjelentetett Faludi-munkák peritextusaig

⁸¹ *Tudományos Gyűjtemény*, 2. kötet, 110.

viszonyokra jellemző, a nyomtatóra nézve semmiféle üzleti kockázattal nem jár,⁸² hiszen a kiadó „egyenként” gyűjtögeti össze a mű megjelenését lehetővé tevő olvasóközönséget.⁸³

Révai nagy gondot fordít a kiadványok nyomdai kivitelezésére, formai szépségére is: „Már külső színéről szólván, valami Költeményes Könyv jött még ki Magyar Nyelven, mind felyül igyekeztem múltni. A’ papirosa tiszta szép, betűje kellő ékes (...) Minden szorgalommal érte leszek azon kívül, hogy minden közbe tsúzható nyomtatós hiba, és motsok nélkül, vétessék ki a sajtóból. Formájára nagyságosabb és szembe tűnőbb lészen”. Felhívásában felsorakoznak az ekkoriban meghonosodó érvek, amelyekkel a közönséget próbálja megnyerni. A nyomdai kivitelezés, papírminőség, betűforma, tiszta tükör, díszes kiállítás révén értékes könyvtárgyat kíván az olvasók kezébe adni. A tetszetős külső, Mezei Márta szerint, szintén a kiadói mandátummal összefüggő célszerűségnek rendelődik alá.⁸⁴ A megkedveltetés gesztusa a könyvek szélesebb körben való terjesztésének szándékát jelzi, azok körében akik számára a könyvnek a formai szépsége is szempont, s ilyenformán az ízlésformálást is szolgálja. A „portéka” dicsérete a tartalmi és formai értékek mellett a jutányos árat is tartalmazza: darabonkénti ára „még is tsak 20 Krajtzár fog lenni: mind öszsze véve a 3 Darabot tsak 1 Forint”. Annak okát, hogy nem alakult ki Magyarországon olvasóközönség (egyenesen a „Magyar Olvasás” „nem léttéről” beszél), a könyvek túlságosan drága voltában látja: „A’ Könyv árosok felette való fizetés kéréssel ártottak leg inkább a’ Hazának”.

A felhívás a „reklám” ellenére, – ahogy azt már Révai előre sejtette⁸⁵ – nem járt sikerrel, a nyomtatás elindításához szükséges létszámú előfizető (a XIX. század elején ez kb. 300 előfizetőt jelentett) nem gyűlt össze. 1785. végén az előfizetők előtt való hitelének helyreállítására, illetve a változások bejelentésére újabb „Segedelem Kéréssel”⁸⁶ fordul a lehetséges prenumeránsokhoz, „a főúri mecénások polgárosuló utódaihoz.”⁸⁷ Arról tudósít, hogy mivel kevés támogatót kapott, kénytelen a darabok árát 25 krajcárra emelni, az egész évit 5 forintra (akik nem fizetnek elő, darabonként 40 krajcárral vehetik meg a gyűjtemény darabjait). Az előzőekben említett névsor itt Gyöngyösi és Zrínyi nevével egészül ki, amit majd a „mostani” versszerzők követnének. Távlati terveit is megemlíti: ha több éven keresztül folytathatja kiadói tevékenységét, mesézéseket, románokat, vitéz verseket, pásztor verseket, játékokat, énekeket, oktató verseket jelentet majd meg.⁸⁸

Egy Paintner Mihályhoz 1786. februárjában írt leveléből megtudjuk, hogy jóformán minden pénzét a „Segedelem Kérés” kinyomtatására fordította, s bár példányainak egy része Streibig kalendáriumaihoz csatolva sok helyre eljutott, a többi szétküldésére sincsenek már anyagi forrásai. Megemlíti itt „az irandó leveleknek nem csekély számát”.⁸⁹ Minden bizonnal olyan adakozásért folyamodó levelekről lehet szó, mint amelyeket egy hónappal korábban küldött szét „az Országnak Főebb Rendjeihez, a’ Hazának támogató Oszlopihoz”, Károlyi Antalhoz, Orczy Lőrínchez, Teleki Józsefhez és Széchényi Ferenchez (szinte azonos szöveggel, jóformán csak a neveket cserélve ki).

Ezt követően indul meg Faludi Költeményes Maradványinak a nyomtatása Streibig József könyvnyomtató győri nyomdájában (ahol korábban a híradások megjelentek). A Streibig-nyomda éppen ebben az időszakban kezd fellendülni, miután 1781-ben a csőd szélén álló

---

⁸² Bisztray Gyula: „A prenumeráció. Egy fejezet a magyar könyvkiadás és olvasóközönség történetéből” in *Horváth János emlékkönyv*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1948. 179. Lásd még Gulyás Pál: „Könyvkiadás Magyarországon a XVI–XVIII. században (1527–1773)”, in *MKSz* 1944. 100-133., 118.

⁸³ Thienemann: i.m. 228.

⁸⁴ Mezei Márta: i.m. 24.

⁸⁵ Lásd Révai levele Paintnerhez 1785. Boldogasszony hava 20. in Csaplár Benedek: „Révai nevelő Bécsben”, *Figyelő*, 1881. 210.

⁸⁶ *A’ Magyar Költeményes Gyűjtemény Ki Nyomtatására való ujonabb Segedelem Kérés*, Győrött, Strajbig József Betüivel, 1786.

⁸⁷ Thienemann: i.m. 228.

⁸⁸ Pitroff Pál: „Révai Miklós ügye-baja Faludi munkáival”, in *Erdélyi Múzeum*, 1916/17, 134-138, 135.

⁸⁹ Révai Paintnerhez, 1786. február 7., közli Csaplár Benedek: „Révai mint kiadó Győrben”, in *Figyelő*, 1882, 370-390., 301.

vállalatot Landerer Mihály megváltotta, s vezetését az ifjabb Streibig vette át (1783–1784-től).⁹⁰ A Faludi-kötetek megjelenése előtt néhány évvel keletkezett leltár szerint a nyomdának négy sajtója volt (két értékesebb, réz orsóval, kettő pedig vas orsóval),⁹¹ azt azonban nem tudjuk, hányat működtettek ezekből. A korrektúrázást Révai kérésére Rájnis végezte el,⁹² s a nyomtatás kezdetben Révai tervei szerint indult. Bejelentéséhez híven, a könyv a híradáshoz hasonló formában jelenik meg, minden oldalon a szöveg díszes keretbe van foglalva. A számos dísz és illusztráció is jelzi, hogy bár minél szélesebb olvasóréteget kíván megszólítani⁹³ (viszonylag olcsón kínálja a köteteket), nem kívánja, hogy ez a nyomdai kivitelezés rovására menjen. A kiadvány szépségének nagy jelentőséget tulajdonít Révai: „több más okon kívül, kényesb Nagyjainkat a’ nyomtatós szenny is el idegenítette Könyveinktől, kivált Költőinktől” amelyek „leg mocskosban vetődtek ki a’ Fösvény Könyv nyomtatósoknak kezeikből”, „úgy lehetünk előttök kedvesbek, ha ékesb és tetszetősb a’ külső szín is”.⁹⁴

A „költeményes maradványok” első kiadásának kétkötetessége nemcsak fikció, mint ahogy Kovács Sándor Iván állítja,⁹⁵ a második kötet külön címlappal rendelkezik, az első kötet lapszámozása nem folytatódik a másodikban, s tudomásunk van több külön bekötött példányáról is (bár kétségtelen, hogy gyakoribbak a kolligátumok).

Ami a kötet tartalmát illeti, Révai ebben is teljességre, tökéletességre törekedett. A mai napig nem ismert az egyik kézirat, amely alapján Révai dolgozott (a bécsi „papíros nyaláb”), de biztos, hogy használt egy szombathelyi kéziratot is.⁹⁶ Mivel adósságai miatt Grácban a kiadásra szánt versek kéziratát lefoglalták, kénytelen volt Szombathelyre menni „a kútfőhöz”. Az első kötet címlapján szereplő „homlokírás”: *Faludi Ferentz’ Költeményes Maradványi. Egybe szedte, ’s elő beszédekkel, jegyzésekkel, és szükséges oktatásokkal meg bővítve közre bocsátotta A’ Magyar Költeményes Gyűjtemény öregbedésére Révai Miklós. Első kötet.* A cím után, az egész keretet kitöltve, díszes betűkkel szedve a patróna neve áll, összes címeivel: „Nagy Méltóságú Kegyelmes Harukker Jozéfa Báró aszszonynak. A Nagy Méltóságú Kegyelmes Nagy Károlyi gróf Károlyi Antal Úr’ Kedves Élete Párjának. A’ Szebb Nem’ Ékességének. ’S Magyar Nemzet’ Kedvellőjének”. Talán nem alaptalan Csaplár feltételezése, hogy Révai nemcsak régi kapcsolatai miatt, hanem tudatos megfontolásból választotta a jozefinista politikát helytelenítő Károlyi Antal nejét ajánlása címzettjéül (a férj neve ugyanakkora betűkkel van nyomtatva, mint a mecénás „kegyelmes asszonyé”). Ezt követi a tulajdonképpeni ajánlás, ennek alapján feltételezhetjük, hogy a grófné nem kis összeggel támogatta a „világosodásra” és a magyar nyelv „álomba indult állapotjának” megváltoztatására irányuló vállalkozást. A dedikáció, mely megörökíti az utókor számára a nagyasszony nevét, ajándék „a’ jó téteményekért, melyeket bőven vett” tőle és „nagyságos Házától”. Mezei Márta szerint a köszönet formális gesztusát tartalmazó ajánlás címzettje valójában háttérbe szorul, a valódi közönség a fiktív címzett, a Haza.⁹⁷

A következő oldaltól már a *Faludi Ferentz’ Élete ’s Munkái* című bevezetés következik, amely egyben az első teljes életrajz, ami Faludiról nyomtatásban megjelent.

Az énekek és pásztor énekek után egy toldalék, *A’ Pásztor Költésről való Oktatás* található „Battó Pap Urnak” a tollából, Révai fordításában. Mivel a poétikai „oktatás” közvetlenül a pásztorénekek után helyezkedik el, mintegy alátámasztja, megerősíti Faludi eklogáinak kiválóságát, példaértékét a korabeli befogadók számára. Ahogy azt az *Újonabb Hírré Adatás*ban kifejtette, a gyűjtemény minden darabjához egy-egy ilyen, „a’ Szebb Tudományokról való

⁹⁰ Pitroff Pál: *A győri sajtó története (1728–1850)*, Győr, 1915. 34.

⁹¹ Uo. 38.

⁹² Uo.: „Révai Miklós ügye-baja Faludi munkáival”, *Erdélyi Múzeum* 1916/17, 138.

⁹³ Kovács Sándor Iván az illusztrációk populárisabb ízlést kielégítő jellegét hangsúlyozza. Lásd. Kovács Sándor Iván: „A pipázó puttó. Révai Miklós két Faludi-illusztrációja”, in *Irodalomismeret* 2000/4, 97-103.

⁹⁴ *Faludi Ferenc Költeményes Maradványi*, II., Győr, 1787. A Pásztor Költésről való Oktatást megelőző *Elő beszéd*, 130-131.

⁹⁵ Kovács Sándor Iván: i.m. 97.

⁹⁶ Hasonmás kiadása: *Forgandó Szerentse. Faludi Ferenc kézíratos versesfüzete*, Szombathely, 1992.

⁹⁷ Mezei Márta: i.m. 67.

Beszédet” akart csatolni. A „meg világosodás”, „nyelvünk kincseinek” bemutatása, a nyelv művelés és a magyar nyelvű tudomány művelés az esztétikai nevelés szempontjával egészül ki a Költeményes Gyűjtemény programjában: „hogy Magyar Nemzetünk ezekről is már egyszer anya nyelvén értekezhessek, ’s anynyival is gyorsabban nevelkedjék benne a’ finomabb íz, a’ helyesb meg ítéles, a’ Szebb Tudományokra nézve is”.⁹⁸

A második kötet tartalmazza a szomorújátékot és a jegyzőkönyvet.

Révait a Faludi-művek első kiadásának összeállításában a teljesség igénye vezérli: mindent kiad, ami birtokába kerül, a második kiadásban az újabb filológiai problémákkal és az első kiadást ért kritikákkal szembesülve, már sokkal inkább rostál.

Az eredeti terv szerint, legalábbis Révai ezt állítja (Streibig később tagadja), 1786. „Medárd napjáig fizetség nélkül, Median-Octavon”⁹⁹ kellett volna megjelenjen a munka 1500 példányban. Időközben azonban a megfelelő papír elfogyott, s a nyomdász a median-nyolcad szedést kénytelen volt negyedre nyomtatni, melynek íve nem 18–19 forint volt, hanem 22 forint. Ennek ellenére a kitűzött időpontra csak az első kötet készült el, Streibig pedig darabonként 15 krajcárral adta a kiárusított könyveket, olcsóbban, mint amiben Révaival megállapodtak. Azt is megemlíti a kiadó, amit a következő hirdetésben majd nyilvánosságra hoz, hogy Pozsonyban kisebb és olcsóbb formában kívánja folytatni a kiadást. Minderről Révai folyamodványából tudunk, amit 1786 decemberében nyújtott be a győri kormánybiztoshoz Streibig ellen.¹⁰⁰ A nyomdász válaszában Révait okolja a történetekért, aki 363 forinttal maradt adósa. Megtudjuk, hogy 900 példányt már szétküldtek az előfizetőknek.¹⁰¹ Ugyancsak decemberben írja egyik Rádayhoz intézett levelében: „Sok viszontagságok úgy megrontották már az én dolgomat, hogy azt előre meggyűlt fizetésnek segedelmével nem folytathatom. Más alkut tettem Pozsonyban a nyomtatósokkal, különösen pedig Patzkóval, hogy félbe ne maradjon az az oly szép és hasznos munka. Nyomtatódni fognak tehát a darabok egymás után, de előfizetés nélkül. Áruba bocsátatnak azután, s veheti, a ki akarja”.¹⁰² Az itt közölt tervben a gyűjtemény második darabjaként Faludi Ferenc énekei szerepelnek „újra nyomtatva sok megjobbításokkal”, harmadikként pedig Faludi iskoladrámája, a *Konstatinnus Porphyrogenitus* és a Jegyzőkönyv.

Révai kiadói tevékenységének további alakulását Orczyhoz írt levelei és *A’ Költeményes Gyűjtemény Állapotja*¹⁰³ című tudósítás alapján rekonstruálhatjuk. Ennek a Faludi-kiadást is érintő vonatkozásaihoz tartozik az a felismerése, hogy a gyűjtemény kiadását csak kisebb formátumban teheti: „Jóbb, hogy ezt az elsőt cassalva semmivé téve, kitsinybenn tovább folytathassam, mint a nagyobb formátumot költséggel nem győzhetvén, fennakadjak”.¹⁰⁴ A további köteteket nyolcadrét formában kívánja megjelentetni, hogy az előállítás költségei kisebbek legyenek, és a vevők is olcsóbban kaphassák, „a magyar közönségnek nagyobb hasznával”.¹⁰⁵ Faludi verseinek másodszori kiadását ez a „semmivé tevés” indokolja. Ez a gondolat az említett tudósításban is megjelenik: „Az a’ nagyobb formájú Győri nyomtatás már tsak el vetni való”,¹⁰⁶ ami azt bizonyítja, hogy Révai sorozatban gondolkodott.¹⁰⁷ Egy másik lényeges változás a kiadás és terjesztés módját illetően, hogy bejelenti, hogy az előfizetésről áttér a subscribálásra, vagyis a

⁹⁸ Révai Miklós: *A’ Magyar Költeményes Gyűjtemény Ki Nyomtatásának Újonabb Hírré Adatása*, Streibig, Győr, 1785. Később, 1787-ben ez annyiban módosul, hogy külön kötetben kívánja megjelentetni az összes oktatást.

⁹⁹ Pitroff Pál: „Révai Miklós ügye-baja Faludi munkáival” in *Erdélyi Múzeum* 1916/17, 134-138., 136.

¹⁰⁰ Uo. 136-137.

¹⁰¹ Uo. 138.

¹⁰² Révai Ráday Gedeonhoz, Pozsony, 1786. dec. 24. Idézi Csaplár: i.m. II., 276.

¹⁰³ Révai Miklós: *A’ Költeményes Gyűjtemény Állapotja*, Győr, 1787. közli: Szabó: i.m. 780-783.

¹⁰⁴ Révai levele Orczyhoz, Pozsony, 1787. május 1. Közli: Szilágyi István: „Orczy Lőrinc levelezéséből”, in I, 1882. 313.

¹⁰⁵ „Mert hiszen használni akarunk nekik költeményeinkkel, őket hol oktatva, hol gyönyörködtetve, és jobb izlésre szoktatva. Minek tehát a sok pénz kifatsarás?” Révai levele Orczyhoz, Pozsony, 1787. június 23-án. Közli: Szilágyi: i.m. 315.

¹⁰⁶ Révai Miklós: *A’ Költeményes Gyűjtemény Állapotja*, 781.

¹⁰⁷ Az előfizetőknek hajlandó ingyen megküldeni a második kiadást is, „hogy ezt az egész Gyűjteményt egy formábann szerezhessék meg magoknak”.

megrendelőktől csak aláírásokat gyűjt (felméri a könyvpiac vásárlóerejét), a könyvek átvételére és kifizetésére a pesti vásárok alkalmával kerül majd sor. Terve redukálódott, csupán hat darabot jelentet meg egy évben, mert korábbi céljai „boldogabb időre való szándékok voltak”. Az apológia szándéka meghatározó eleme mind a levelek, mind a tudósítás szövegének. A tervezet darabjainak módosításai inkább a sorrendet vagy a mennyiséget érintik (ebben az utolsó jelentésben már „boldogabb időre való szándékoknak” nevezi korábbi terveit). Levelezése alapján arra következtethetünk, hogy a kortárs költők között (akiknek a művei az utolsó híradásban a gyűjtemény első darabjaként szerepelnek)¹⁰⁸ Orczy mellett talán Bessenyeire, Barcsay és Teleki József munkáira gondolt. Egyed Emese hívja fel a figyelmet a Barcsay–Orczy-kötet kapcsán arra, hogy e kiadói tervezet narratív háttére révén „alapvetően különbözik az enciklopédikus rendszerező elvtől”, s Kazinczy és Toldy irodalomfelfogását előlegezi.¹⁰⁹

Bár korábban Patzkó nevét említette, az első három darab mégis Anton Löwe műhelyében jelent meg, aki csak 1783-tól foglalkozott a könyvkereskedelem mellett könyvnyomtatással is.¹¹⁰ Műhelye csak kisebb üzem lehetett Landerer és Patzkó vállalkozásához képest, valószínű, hogy ezért vállalta el a csupán Révai ígéretére (és Krisztina hercegnő biztató levelére) alapozott munkát „reménység fejében”. Részletesen tudósít erről Révai retrospektív levele, amelyben Orczynak számol be (és el) a kiadás anyagi problémáiról: „Eljártam én Pozsonyban mindenik typographusokat, de mind drágábban akarta (...), s azonkívül már felét a pénznek előre megkivánták, ami tellyes lehetetlenség volt tőlem. Loewe csak reménység fejében, hogy ugyantsak megjő a pénz, ha mindjárt valamivel későbbben is, felvállalta tsekély foglaló pénzzel, mert tsak 60 forintot adtam előre, oltsóbban is nyomtatta, ezerötszázát az árkusának 13 forintjával és 30 krajcárjával, mert ennyi számmal vagyon a Nagyságod költeményes Holmie nyomtatva. Az enyém és a Faludi költeményes maradványi tsak ezerig vagynak nyomtatva, és itt a proportione ezrét árkusának 9 forintjával készítette. Ez a három darab be került nyomtatásával, azután részint való be köttetésével és elküldetésével az érdemesebb uraknak és pártfogóimnak számokra – közel 700 forintomba. Ennyi költséget tsak reménység fejében senkise mert tenni Loewen kívül, kivált oly állapotban, mint az enyém volt akkor”.¹¹¹

Végül a mecénás báró fizeti ki a nyomtatás költségeinek legnagyobb részét, a herceg asszony csalódást okozó „felséges ajándéka” (mindössze tíz arany, ami 45 forint), az eladásból és „egyéb kisebb ajándékokból” „tsak egyik darabnak térítette meg a költségeit; és a másikának tsak valami részben”.¹¹² A könyvek további sorsáról még azt is megtudjuk egy Orczyhoz írt levélből, hogy Pest, Szombathely, Kassa és Pozsony kivételével a kiadványok még 1788 végén sem jutottak el az olvasókhhoz, a könyvnyomtató több mint egy évig visszatartotta azokat az adósság miatt, s csak az Orczy által kifizetett „nagy somma” nyomán érkehetnek meg „a’ Hazának többi részeire”: „Most, hogy Nagyságod olyly nagy sommát méltóztatott helyettem le fizetni, fogadta Loewe, hogy már által adja mind egyig a’ többi Darabokat.”¹¹³ Révai azonban még ezt követően is adósságban marad: „remélhetem, hogy talán nem sokára gyűl anynyi az el adatásból, hogy ki válthassam a’ Hertzeg Aszszonytól kegyesen adatott Jutalmomat az Arany Numismát is, melylyet Loewe mint egy zálogbann tart még a’ többi Restantiáért.”

Faludi költeményeinek második kiadását 1787. június első felében fejezte be. Bár ismételten hangsúlyozza a könyv olcsóbb voltának jelentőségét, Révai számára a nagy „szorgalmatossággal”, a jó minőségű papírra való nyomtatás, a kiadvány formai kivitelezése továbbra is fő szempont marad. A Löwe nyomdájában megjelent nyolcadrét kötet kevésbé díszes, mint az első kiadás. Akárcsak azt, ezt is Károlyi Antal nevének ajánlja. A dedikációt ebben

¹⁰⁸ Szabó: i.m. 778-779.

¹⁰⁹ Egyed Emese: *Levelek fejéről műzsák sisakomat. Barcsay Ábrahám költészete*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1998 (Erdélyi tudományos füzetek 224.), 17.

¹¹⁰ V. Ecsedy: i.m. 217.

¹¹¹ Révai levele Orczyhoz, Pozsony, 1788. június 17. Szilágyi: i.m. 353.

¹¹² Révai levele Orczyhoz, Győr, 1788. ápr. 24. Uo. 350.

¹¹³ Révai levele Orczyhoz, Győr, 1788. okt. 24. H. Kakucska Mária: „Révai Miklós ismeretlen levelei Orczy Lőrinczhez” in *Lymbus* 2003. 285-287., www.mol.gov.hu/letoltes.php?d_id=43, elérés 2012. okt. 5.

a kötetben a mecénás kettős címere előzi meg. A Kegyes Olvasóhoz intézett bevezetőben a kiadás „filológiai-textológiai” problémáiról számol be, a kötet szerkezetéről – kimaradnak a francia és deák versek és az „oktatás”, de bőséges jegyzetekkel látja el a verseket –, előzményeiről, és az időközben megjelent Faludi-kiadványokról. Ezzel, jó üzleti érzékkel, a reklámot is szolgálja: „Ha ki egy Darabot meg szerez Faludinak munkáiból, reményem a’ többire is kedve jó, most kivált, hogy mind egy formábann vagynak, és ott tehát életét is olvashatja” (ti. a *Nemes ember* másodiknak nevezett, 1787-es kiadásában újra megjelentetett Faludi-életrajzot). Megemlékezik a két nyomdásról, Patzkó és Löwe „Könyv áros és Könyv nyomtatós Urakról”, kik a „szeretettel telylyes, és barátságos alku” megkötésével előmozdították a Költeményes Gyűjtemény reménytelennek látszó ügyét.

Érdemes megemlíteni a Költeményes Gyűjtemény kapcsán Révainak a dedikációban rejlő népszerűsítő lehetőségek jelentőségét érintő fejtegetését: „Hasztalan a dedicatiók, tsak sokat tehetnek, kivált nemzetünkben. Merem mondani, ha több nagyoknak nevei alatt, több könyvek adódhatnának ki, jobban kapna a főrend is a mi nyelvünkön, az alrend is szinte mohón kapná”.¹¹⁴ Bár vannak korabeli megnyilatkozások, amik némi szkepszissel szemlélik az ajánló leveleket, csupán az anyagi háttér biztosításának eszközét látják benne,¹¹⁵ a dedikációnak a kötetben elfoglalt, a tipográfia eszközeivel is kiemelt helye miatt valóban van egy tekintélyszerező, legitimáló funkciója (hiszen az olvasó, ha nem is olvassa el, szinte lehetetlen, hogy meg ne akadjon szeme az ajánlás címzettjének nevének). Az dedikáció elsődlegesen a szerző/kiadó és a megszólított közötti kapcsolatot hivatott kinyilatkoztatni, s a többnyire az irodalmon kívüli, referenciális személy nemcsak anyagi és egyfajta erkölcsi háttérrel jelent, hanem valamiképpen felelősséget is vállal a neki címzett műért¹¹⁶ (legalábbis a diskurzus szintjén).

Révai a *prenumeratio*val való kísérletezéstől visszajut annak a kiadó számára biztonságosabb formájához, a *subscriptio*hoz, majd a „bevált” módszerhez, a *mecénások* kereséséhez. Kényszerűségből a kiadás gazdasági alapjának előteremtésére egyszerre mindkettőt alkalmazza, folyamatosan támogatásért esedezik pártfogóinál. Rendületlen újrakezdései és kudarcba fulladó kísérlete Thienemannnak azt a megállapítását igazolják, hogy nálunk „az irodalomteremtő akarat előbb van meg, mint az irodalom eltartására képes olvasóközönség.”¹¹⁷

Bár a Költeményes Gyűjtemény tervezete folyamatosan változik, Faludi művei mindig a második-harmadik helyen szerepelnek, ami azért is figyelemreméltó, mert az elsőként kinyomtatandó munka többnyire aszerint változik, hogy Révai kinek számol be erről. Tehát a Faludi-művek kiadása a Költeményes Gyűjtemény programjának egyik sarkpontja.

A Poétai Gyűjtemény hírüladása

Hosszú hallgatás után, Batsányi neve az irodalmi nyilvánosság előtt *A’ Magyar Tudósokhoz* című, a Tudományos Gyűjtemény füzetéhez mellékelte jelentés szerzőjeként jelent meg 1822-ben. Az értekezés-jellegű írásban a linzi száműzött egy nagyszabású Poétai Gyűjtemény megjelentetésének tervéről tudósít, melynek első darabja Faludi Ferenc verseinek „hiba nélkül nyomtatott” kiadása lenne. A Trattnernél megjelentetni szándékozott könyvek nyomdai kivitelezése minden „értelmes és jobbjízésű Hazafi várakozásának tökéletesen” meg akar felelni, s a kiadó kérésére a könyvnyomtató nem a begyűjtött előfizetésekből jelenteti meg a darabokat. A felhívás, tartalmát tekintve, meglehetősen hullámzó. A Faludi verseinek sajtó alá rendezését és a – Batsányi meggyőződése szerint létező – Faludi-kéziratok beküldését szorgalmazó kijelentések a valóságos Poéta mibenlétének megfogalmazásaival, illetve a nyelvújítók, Kazinczy és köre (zabolátlan „nyelvrontók”, „az új iskolai merész és kártékony felekezeti”, „nyakra-főre haladó mondolatos vitézek”) elleni támadásokkal váltakoznak. Révaival ellentétben, aki többször

¹¹⁴ Révai levele Orczyhoz, Pozsony, 1787. május 1. in Szilágyi: i.m. 313.

¹¹⁵ Onder Csaba: i.m. 102.

¹¹⁶ Genette: i.m 135-136.

¹¹⁷ Thienemann: i.m. 227.

is részletes tervezetet közöl a Költeményes Gyűjtemény tartalmáról, Batsányi csupán elméleti kritériumait fogalmazza meg, s – Faludi kivételével – a Poétai Gyűjteményben megjelentetni kívánt művek szerzőinek, a „jelesebb Magyar Poétáknak” a kilétére nem derül fény. Konkrét tervezet nem maradt fenn, csupán elszórt megjegyzésekből, barátja, Juranits leveleiből következtethetünk arra. Egy új Ányos-kiadás tervét, Beniczky nevét említik, s talán sorozata folytatása céljából kereste Haller *Telemakussát*, Lázár *Florindáját*, Gyöngyösi *Kemény Jánosát* és Zrínyi *Szigeti veszedelmét*.¹¹⁸

Batsányi szerint Faludi, prózája által, az „első Karbéli nevezetes írók” közé tartozik, „a’ Káldiak’, Pázmányok’, G. Haller Lászlók’, Bárótziaik’ jeles bajtársa”, költőként pedig a Gyöngyösi és Himfy nagyságú költők sorában foglal helyet.¹¹⁹ Az említettek mellett, a valóságos Poéták között említi még Zrínyit (de csak Gyöngyösi után következik), illetve a kortársak közül név szerint is Orczyt, Baróti Szabót és Rájnist, érdemeik mellett költészetük „fogyatkozásaira” is fényt derítve. A Faludi verseihez illesztett *Toldalék* szerint a kortárs pantheonban, „az örökké-zöldellő koszorús” költők között szerepel még: Baróti Szabó Dávid, Rájnis József, Révai Miklós, Virág Benedek, Kisfaludy Sándor, Horvát András és Csokonai Vitéz Mihály.¹²⁰

A gyűjtemény olyan valóságos magyar Poéták „eredeti remek-munkájiból” állna, akik minden (irodalmi) csoportosulás véleményétől függetlenül, általánosan elfogadott értéket képviselnek „a’ köz ítélet szerént”.¹²¹ Arra, hogy „a’ köz ítélet” (az irodalmi nyilvánosság?) fogalma mit fed, milyen módon formálódik, és hogyan mérhető fel, Batsányi nem tér ki. Ez annál is inkább elgondolkoztató, hiszen a két értekezés (*A Magyar Tudósokhoz* és a *Toldalék*) által legtöbbször támadott, s az irodalmi kánon későbbi alakulását determináló, „köz ítéletet” formáló író véleménye Faludiról bizonyára számára is ismert lehetett.

Szerkesztői-kiadói identifikáció

Kiadói programjuk szélesebb körű és más, sokszor erőteljesebben érvényesülő szempontok is meghatározzák, de Faludi verseinek kiadásával mind Révai, mind Batsányi a leghibátlanabb, legtisztább, fogyatkozások nélküli szövegváltozat rögzítésére és ezzel együtt Faludi személyének, költői rangjának „gyászból kivevésére”¹²² törekednek, „hírét, ’s nevét a’setétségéből napfényre hozni, és ditső emlékezeteket a’ következő időkre terjeszteni iparkodnak”.¹²³

Mindkét író egy-egy sorozat első, indító darabjaként jelenteti meg Faludi verseit, s mindketten közönségsikerre számítanak. Kísérletük részleges kudarccal végződik: Révait csak mecénásai bőkezűsége menti meg a csódtól, Batsányi sorozatából pedig csak az első kötet jelent meg. Felmerül a kérdés: miért Faludit választják mindketten kiindulópontként?

A motiváció felderítéséhez közelebb visz, ha megvizsgáljuk, a paratextusok biográfiáit. Mit jelentett számukra Faludi, hogyan értelmezik és értékelik személyét és költészetét (úgy, hogy az programjukkal összhangban legyen)?¹²⁴

Az előjáró beszédek és az ezekhez kapcsolt vagy ezekbe foglalt biográfiák mintegy küszöbként működnek.¹²⁵ Az olvasás alkupozícióinak helyeiként, amennyiben az olvasó

¹¹⁸ Batsányi János *Összes művei* (BJÖM), III., szerk. Keresztury Dezső és Tarnai Andor, Bp. 1961. 525.

¹¹⁹ Batsányi János: „A’ Magyar Tudósokhoz. I. Faludi Ferentz ’s több más Magyar Költők’ Munkájának Kiadásáról. II. A’ Nemzeti Nyelvről ’s Poézisről, és a’ máj Nyelvröntök’ törekedéséről”, 1821. in BJÖM, III, *Prózái művek*, II, Bp., 1961. 74.

¹²⁰ Batsányi János: „Toldalék. Faludi Ferentz’ Életéről, ’s Munkájiról, és a’ Magyar Nyelvről ’s Versszerzéséről”, 1824. in BJÖM, III, *Prózái művek*, II, Bp., 1961. 156.

¹²¹ Batsányi János: „A’ Magyar Tudósokhoz. I. Faludi Ferentz ’s több más Magyar Költők’ Munkájának Kiadásáról. II. A’ Nemzeti Nyelvről ’s Poézisről, és a’ máj Nyelvröntök’ törekedéséről”, 1821. in BJÖM, III, *Prózái művek*, II, Bp., 1961. 57.

¹²² Édes Gergely levele Révaihoz, 1795. július 17., OSZK, Quart. Lat. 2225, 47.

¹²³ Szily János levele Révaihoz. Szombathely, 1790. január 16. OSZK, Quart Lat. 2225, 24.

¹²⁴ Vogel Zsuzsa: Arckép, „character” és emlékezet. Faludi Ferenc életrajzának „belső minémősége”, in *Nelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 2007/1–2, 57–76.

¹²⁵ Genette: i.m. 2.

elfogadja a felajánlott olvasási stratégiát, ezek vezetnek be a szöveg világába. Ebből a szempontból különös jelentőséggel bírhatnak az életrajzok. Az előszavak vagy toldalékok egyéb diszkurzusaihoz hasonlóan az értekező akarat¹²⁶ megnyilatkozásának színtereivé is válnak, válaszokat próbálnak adni a 'milyen az igaz poéta', 'milyen a helyes mű' kérdéseire.¹²⁷ Az életrajzokban felsorakoztatott értékek mintegy elvárásként előrevetítik azt, hogy ezek a kötetben publikált szövegek szintjén is megragadhatók válhatnak, illetve a szövegek visszaigazolhatják az előbbi értékeket. Ha egy elem nem illik a képbe, a kiadó, a deklarált filológiai elvek ellenére, kénytelen korrigálni¹²⁸ (lásd például a „rágjuk-vágjuk” variáns példáját).

A korabeli kiadók saját belátásuk szerint járnak el a szerző halála után megjelent munkák esetében,¹²⁹ de nem mindenkinek van erkölcsi joga és alapja egy-egy korábban élt szerző műveinek kiadására. A peritextuális retorika részeként ez önértelmező-önigazoló, identifikációs gesztus formájában tematizálódik.¹³⁰ Révai esetében ezt már Ráth Mátyás elvégzi az első híradásban: a nyelv és tudományok gyarapodását szolgáló magyar versgyűjteményt egy „jeles igyekezetű”, „Magyar Hazafi – Bétsbenn – nemzetéhez és hazája nyelvéhez való buzgó szeretettől viseltetvén” kívánja megjelentetni, ki nemcsak „értelmes tudós Magyar”, hanem „maga-is jeles Poéta” (vagyis Poéta „olvassa” itt újra egy másik Poéta munkáját). Az alapos forrásismeret és értő forráshasználat hangsúlyozása mellett¹³¹ Révai, a „közre botsátó”, szükségesnek látja külső motiváció beemelését is az előjáró beszédek „legitimizáló” passzusai: „Hogyan? Tehát veszendőbenn kellett volna e ezt (ti. Faludi verseit) hagyni? (...) Valakit még hallottam Faludinak verseiről szólni, mind azt óhajtottam, hogy azok egyszer már, valakitől egybe gyűjtetve a Magyar Világgal közöltetnének”.¹³²

Batsányi a *Toldalék* zárómondatában Faludi Pásztoraira (vagyis, pars pro toto, az általa megjelentetett könyvecskére) bízta a (kiadó) neve helyett szereplő, mintegy aláírást helyettesítő latin versrészletet (*Ille ego, qui quondam!*), hogy „a' valóságos Magyar Árkádia” tájaira, a Magyar Parnasszus magaslataira szállítsák.¹³³ A maxima jelzi, hogy Batsányi egykori irodalmi tekintélyének teljes súlyát kívánja mozgósítani, annak érdekében, hogy hosszú hallgatás után ismét belépjen az irodalmi nyilvánosság (aktuálisnak vélt) diskurzusainak terébe. Az önreprezentáció fenti meghatározása a Faludi-könyv első nyilvános epitextusában, *A' Magyar Tudósokhoz* című „jelentő” értekezésben már megfogalmazott definícióval összevetve teljesebbé válik. A „köz ügyet” tollal védelmező, „józanul gondolkodó Magyar Írókhoz” óhajtván felzárkózni: „ő sem akart elmaradni, s' közöttük utolsó lenni, – minekutánna legelső volt, a' ki, Hazánkfiáját egykor a' Kassai Magyar Múzeumába bévezetvén, 's litteratúránk történeteiről és akkori állapotjáról bővebben szölván, a' szunnyadozókat hosszas mély álmokból ébresztgetni, 's a' jobb tehetős elméket nyelvünk elhagyatott ügyének védelmére, előmozdítására, serkenteni bátorított...”.¹³⁴ Ugyanezt az „ön-konstrukciót” szolgálja¹³⁵ az értekezéshez fűzött negyedik jegyzetben az identifikációs retorika méhecske-toposza: „valamelly hirtelen támadott szélvésznek elragadó kemény erejétől meszsze földekre vettetvén ... az ő természetét, hajlandóságát, 's

¹²⁶ Hász-Fehér Katalin: „Az intencionáltság szintjei a szerzői és a kiadói kötetekben”, in *A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből*, szerk. Uő, Szeged, Tiszatáj, 2006. 59–60.

¹²⁷ Onder: i. m. 70–71.

¹²⁸ A javításról lásd Mezei Márta: i. m. 28-44.

¹²⁹ Legtöbbször a szerző életében kiadott művekben is, lásd pl. Révai Orczy-kiadását.

¹³⁰ Lásd erről Onder Csaba, i. m. 67. skk.

¹³¹ „Én Faludinak Énekeit egybe szedegetni kezdvén, mind addig el nem tekéltem magamat a' ki adásra, míg magának Faludinak keze' írásait nem láthattam ... kéz írással egybe vetvén, híven meg tartottam...” Révai Miklós: „A' Kegyes Olvasónak Minden jókat kíván A' Közre Botsátó”, in *Faludi Ferentz Költeményes Maradványi*, Loewe, Pozsony, 1787.

¹³² in *Faludi Ferentz Költeményes Maradványi*, 1787-1787. I, 14.

¹³³ Batsányi János: „Toldalék. Faludi Ferentz' Életéről, 's Munkájiról, és a' Magyar Nyelvről 's Versszerzéséről”, 1824. in Id. kiad. 180–181.

¹³⁴ Batsányi János: „A' Magyar Tudósokhoz. I. Faludi Ferentz 's több más Magyar Költők' Munkájának Kiadásáról. II. A' Nemzeti Nyelvről 's Poézisről, és a' máj Nyelvröntők' törekedéséről”, 1821. in Id. kiad. 63.

¹³⁵ Baróti Szabó védelmére kelvén

szokott foglalatosságát, az idegen föld és levegő meg nem változtattya; sem vele honnya' boldog vidékeit, 's az anyai kast, el nem felejteti. Ennek számára gyűjt, keres, 's munkálkodik még ott-is."¹³⁶ Ebből a nézőpontból olvassa újra – és bizonyos szempontból újra is írja¹³⁷ – Faludi verseit.

Olvasók és olvasási ajánlások

A megcélzott olvasók Révainál: általában a Hazza, a Hazafiak, a Kegyes Olvasó és mindezek előtt a mecénás „Kegyes Pártfogó Aszszony”, Harukker Jozefa. Akik a versek publikálásának módját, a gyűjtemény összeállításának szempontjait közvetlenül is befolyásolták (Révai bevallása szerint): Faludi „némelyly Jó Baráti” (ezek kedvéért vette be az idegen nyelvű verseket az első kiadásba), „a' Zúgolódók”, illetve „néhány helytelenül buzgódo fejek”, akik megkérdőjelezték a Révai által az első kiadásban közölt Faludi-versek szövegeinek helyességét. Ez utóbbiaknak mintegy „megválaszol” a kiadó az előszóban, illetve a jegyzetekben, s mivel közli a hiányolt vagy kifogásolt versszakokat is, feltünteti a másolatokban talált variánsokat. Ez az önigazolozó szándék a gyűjtemény egészére kihat, az előszó és a jegyzetek a szövegHITELESÍTÉS, a „helyesnek” ítélt szövegváltozatok kialakításának színtereivé válnak.

A megnyerni kívánt olvasói rétegek közé tartoznak („kényesb”) Nagyjaink, akikkel „nyelvük' érdemét” s a hazai irodalom darabjait¹³⁸ szeretné „jobban meg esmértenni”, s mintegy visszacsalogatni a hazai tipográfia minősége („a' nyomtatós szenyyn”) által „el idegenített”, az „Édesgető, és szinte mint egy kurusoló” külföldi könyvkiadás által elcsábított nemességet¹³⁹ „a' Magyar Olvasásra”. A másik oldalon azok „a' Magyarok” állnak, akik amúgy is „csak Magyar Verseket kívánnak.”¹⁴⁰ A prenumerációval kísérletező Révai azt reméli, hogy viszonylag olcsó kiadványaival nagyobb réteget tud meghódítani „az örömeztöbb való olvasásnak gyakorlására.”¹⁴¹

Batsányi a Poétai Gyűjtemény megjelenítésével „minden Hazafi” régi, méltó kívánságát szeretné teljesíteni. Révaival szemben ő már „olvasó Közönségről” beszél, mely sokszínű, differenciált és diakronikusan változó.¹⁴² „Faludi' poétai munkájának sok rendbéli, 's igen különböző ízlésű, számos kedvellőji”¹⁴³ vannak, s a Kiadó nem kíván minden olvasói réteg elvárásainak megfelelni (helyteleníti Révai ebbéli igyekezetét).

Batsányi szövegeiben a tipologizált olvasók kategóriái markánsan elkülönülnek.

Egyfelől a tudós Olvasó áll. Ebbe a kategóriába tartozik a „tudományos dolgokról íténi tudó” (esetleg a külhoni irodalomban is járatos), „jó-akaratu értelmes olvasó”, az értelmes és jobbízlésű Hazafiak, Faludi Magyar Múzsájának Tisztelői. Ezek az „érdemes Hazafiak” „a' Szépet és Jót voltaképpen érezni, 's betsűlni tudják”, s a Kiadó szándékát „tehetségek szerint elősegíteni mindenkor hajlandók, 's valóban készek”, „a' kik nemzeti nyelvünknek ügyét, hasznát, ditsőségét szívekenn viselven, ezen nagy Magyarinak poétai szép híre neve iránt nem érzéketlenek, 's Kiadójának e' jelentését kedvesen veszik, örömezt hallják...”. Másfelől a kiadói szándék körül konstituált olvasótáborral szemben azok állnak, akik a kiadó álláspontjával ellentétes nézeteket vallanak (elsősorban a „nyelvrontók” serege, köztük „a' hegyallyai vad berekben termett Tövisek' híres Szedője.”)¹⁴⁴ Ezek „majd minden ítélő-tehetség, elégséges tudomány, józan értelem 's tiszta jó ízlés nélkül” ítélkeznek Faludi (és a régebbi költők) művei

¹³⁶ Batsányi János: „A' Magyar Tudósokhoz. I. Faludi Ferentz 's több más Magyar Költők' Munkájának Kiadásáról. II. A' Nemzeti Nyelvről 's Poézisről, és a' máj Nyelvrontók' törekedéséről”, 1821. Id. kiad. 90.

¹³⁷ Onder Csaba: i.m. 65.

¹³⁸ „melylyekről mi sokan mi keveset tudnak, kivált Nagyjaink közül”

¹³⁹ Révai Miklós: „Elő Beszéd”, in *Faludi Ferentz Költeményes Maradványi* 1786–1787, 130–131.

¹⁴⁰ Uő: „A' Kegyes Olvasónak Minden jókat kíván A' Közre Botsátó” in *Faludi Ferentz Költeményes Maradványi* 1787.

¹⁴¹ *Újonabb Hírré Adatás*, 1785. Ezen a ponton Révai egyenesen a Magyar Olvasás „nem léttéről” beszél.

¹⁴² Batsányi János: „Toldalék. Faludi Ferentz' Életéről, 's Munkájáról, és a' Magyar Nyelvről 's Versszerzéséről”, 1824. in Id. kiad. 124., 132.

¹⁴³ Uo. 125.

¹⁴⁴ Uo. 170. A célzás Kazinczyra félreérthetetlen.

felett az új korszak „miveltebb ízlése” nevében. Ők a kiadói intenció által „tudatlannak” titulált, a pratekstusokban megjelenő „kötet feletti beszéd” valódi címzettjei, a kiadói intenció vagy értekező akarattal ellentétes esztétikai-ideológiai nézeteket valló tudós olvasók. A hagyományos értelemben vett „tudatlan olvasókhöz” ugyanis, Révaival ellentétben Batsányi nem kíván szólni.

A fenti kategóriákban elsősorban nem az empirikus olvasók jelennek meg, hanem a szerkesztői retorikában formálódó, a kiadói deklarációkban konstituálódó mintaolvasók. Ezekre vonatkozatható az, ami a kiadói-szerkesztői retorika részét képező olvasási ajánlasként fogalmazódik meg a paratekstusokban, olvasási stratégia javaslatát kínálva a (minta)olvasóknak.¹⁴⁵ Az alábbiakban nem térek ki ezek minden elemére, csupán egy-egy mozzanatot emelnék ki. A használni akarás és gyönyörködtetés általános megfogalmazásain túl mindkét kiadó egy-egy sajátos olvasási módot is felkínál.

Révai második kiadása, előjáró beszéde, lábjegyzetei és az ezekben közölt variánsok révén, folyamatosan dialogizál a feltételezett olvasókkal. Az itt felkínált dinamikus olvasási stratégia szerint a főszövegben közli az általa érvényesnek tekintett szöveget – az ehhez fűzött jegyzetben többnyire indokolja is választását¹⁴⁶ –, de helyenként a jegyzetben közli a másolatokban talált variánst, így az olvasó számára meghagyja annak lehetőségét, hogy esetleg maga döntsön a szöveg hitelességének kérdésében (ízlése vagy tanultsága szerint válasszon a szövegek közül).¹⁴⁷ A Szily Jánoshoz intézett vers soraihoz kapcsolódó jegyzetben ez explicit formában is megfogalmazódik: „Faludinak Kéz írásában e’ két vers más ként vagyon. Későbbben jobbíthatta meg, de, az én ítéletemként, bizony nem olyly szerentsésen. Itélje meg az Olvasó is, Ezek azok” (ezt követi a variáns).¹⁴⁸

Az *Erdő* című énekhez fűzött megjegyzés nemcsak a választott eljárás genézisére, hanem Révai szerkesztői elveire is rávilágít: „Ki mondhatatlan, mi igen garázdálkodva jártak itt rajtam keresztül néhány helytelenül buzgódo fejek, hogy épen ezen Énekbenn nem híven bántam volna. Végső akaratját követtem itt Faludinak, később Kéz írásából. Ha ő maga ki hagyta, inkább szó szaporító, hogy sem velős némelyly Verseit, én olyly vakmerő nem lehettem, hogy akaratja ellen is közbe foltozgatam volna. Ha azokat kellene követnem, itt ilyly renddel vólnának a’ Vers kötetek...”¹⁴⁹ (ti. szakaszok).

Batsányi 1821-es, a Faludi-versek tervezett megjelentetését hírül adó értekezés kettős alcímet visel: *I. Faludi Ferentz’ ’s több más Magyar Költők’ Munkájának Kiadásáról. / II. A’ Nemzeti Nyelvről ’s Poézisről, és a’ máj nyelvrontók’ törekedésiről.* Ehhez rendkívül hasonló az 1824-ben megjelent *Faludi Ferentz’ Versei* után illesztett terjedelmes „számadás”, „tudományos értekezés”, a *Toldalék* témamegjelölő alcíme: *Faludi Ferentz Életéről, ’s Munkájiról, és a Magyar Nyelvről ’s Versszerzéséről.* Az értekezések két tárgykört ölelnek fel: Faludi Ferenc, egy Magyar Költő munkái, illetve a magyar nyelv és poézis aktuális helyzete. A két fő téma találkozási felületén jön létre Batsányi olvasási ajánlása. „Hazánk’ jobb Írójinak híre, neve, tekintete, elválhatatlanul egybe van a’ nemzeti nyelvnek sorsával, és a’ Nemzetnek ditsőségével köttetve; sőt ennek az nem utolsó része”.¹⁵⁰ Mint említettük, Batsányi koncepciójában a nyelv nem csupán eszköz. Megismerő, tudományos és praktikus funkciója mellett a fenti retorikában a nyelv a nemzetet reprezentáló jelként is definiálódik,¹⁵¹ akárcsak a nemzeti irodalom reprezentatív alakjai. Ezek sorában –

¹⁴⁵ Onder Csaba: i.m. 67–68., 132.

¹⁴⁶ Például: „Ez az Ének nints meg Faludi Kéz írásabann. Hogy övé még is, nyilván mutatja írása módjának telyyes egyenlősége.” (*A’ Hajnal*); „Ezt az Éneket is Faludinak tulajdonítják. Hogy övének higye meg nem találtam elegendő próbákat. Függetlenül tsak ugyan még is ide tézsem, mért hogy elég szép, és mulatságos.” (*Az Újdon Új Politzia*)

¹⁴⁷ A szövegHITELESÍTÉSNEK ezt a „nyitottabb” módját Révai kiadói gyakorlatában Batsányi kifejezetten rosszallja.

¹⁴⁸ *Méltóságos Szily János Úrnak Szombathelyi Első Érdemes Püspöknek, Mikor Azon Püspökségbe Bé Állott. 1777.* (*Faludi Ferentz Költeményes Maradványi*, 1786–1787, 67.)

¹⁴⁹ *Az Erdő* (in *Faludi Ferentz Költeményes Maradványi*, 1786–1787, 32.)

¹⁵⁰ Batsányi János: „A’ Magyar Tudósokhoz. I. Faludi Ferentz ’s több más Magyar Költők’ Munkájának Kiadásáról. II. A’ Nemzeti Nyelvről ’s Poézisről, és a’ máj Nyelvrontók’ törekedésiről”, 1821. in Id. kiad. 83.

¹⁵¹ Margócsy István: „A magyar nyelv státusa a XVIII. század második felében”, in *Folytonosság vagy fordulat? (A felvilágosodás kutatásának időszervi kérdései)* szerk. Debreczeni Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996. 255.

„fogyatkozásait megjobbítva” – helyet kap Faludi, pontosabban a szerző Batsányi által megkonstruált alakja. Úgy nyújtja Faludi verseit Batsányi a peritextusokban megszólított „tudós olvasóknak”, hogy élet és mű a nemzeti nyelv és poézis eszménye felől válik (újra)olvashatóvá. A szerkesztő közvetve „saját olvasási stratégiáját kínálja fel” saját (minta)olvasóinak,¹⁵² amelynek nyomvonalai a könyv, a versgyűjtemény megformálásában (újrírásában) is kirajzolódnak.

Bibliográfia

- Batsányi János** *Összes művei* (BJÖM), III., szerk. Keresztury Dezső és Tarnai Andor, Bp. 1961.
- Batsányi János**: „A’ Magyar Tudósokhoz. I. Faludi Ferentz ’s több más Magyar Költők’ Munkájának Kiadásáról. II. A’ Nemzeti Nyelvről ’s Poézisről, és a’ máj Nyelvrontók’ törekedéséről”, 1821. in BJÖM, III, *Prózai művek*, II, Budapest, 1961.
- Batsányi János**: „Toldalék. Faludi Ferentz’ Életéről, ’s Munkájáról, és a’ Magyar Nyelvről ’s Versszerzésről”, 1824. in BJÖM, III, *Prózai művek*, II, Budapest, 1961.
- Bisztray Gyula**: „A prenumeráció. Egy fejezet a magyar könyvkiadás és olvasóközönség történetéből” in *Horváth János emlékkönyv*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1948.
- Bod Péter**: *Magyar Athenas*, 1766. (1767), 72.
- Bodor Béla**: *Régi magyar regényükör*, I., Pécs–Budapest., 2003.
- Bükyné Horváth Mária**: „A Landerer-család nyomdászati vállalkozásai”, in *MKSz* 1966/1.
- Csaplár Benedek**: „Révai mint kiadó Pozsonyban”, in *Figyelő*, 1883.
- Csaplár Benedek**, *Révai Miklós élete*, I–II., Budapest, 1883.
- Csaplár Benedek**: „Révai nevelő Bécsben”, in *Figyelő*, 1881.
- DORELL**: IL GENTILUOMO ISTRUITO NELLA CONDOTTA D’UNA VIRTUOSA, E FELICE VITA. IN TRE PARTI. Scritto dal Signor DORELL Gentiluomo Inglese Cattolico pell instruzione d’un GIOVANE CAVALIERE INGLESE A cui e aggiunto un Avvertimento alle DAME. Tradotto dall’ Originale Inglese nell’ idioma Italiano DA D. FRANCESCO GIUSEPPE MORELLI SCERDOTE FIORENTINO IN PADOVA Nella Stamperia del Seminario MDCCXXXVIII
- Édes** Gergely levele Révaihoz, 1795. július 17., OSZK, Quart. Lat. 2225, 47.
- Egyed Emese**: *Levelek fejmről műzsák sisakomat. Barcsay Ábrám költészete*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1998. (Erdélyi tudományos füzetek 224.)
- Faludi Ferentz** *Költeményes Maradványi*, egybe szedte, ’s elő beszédekkel, jegyzésekkel, és szükséges oktatásokkal meg bővítve közre botsátotta A’ Magyar Költeményes Gyüjtemény’ öregbedésére Révai Miklós, I., Győr, 1786.
- Faludi Ferentz** *Költeményes Maradványi*, Loewe, Pozsony, 1787.
- Faludi Ferenc** *Prózai művei*, I–II., s.a.r. Vörös Imre és Uray Piroska, Akadémiai Kiadó, 1991.
- Faludi Ferenc**: *Nemes asszony*, 1748.
- Faludi Ferenc** *Költeményes Maradványi*, II., Győr, 1787.
- Forgandó Szerentse*. *Faludi Ferenc kézíratos versesfüzete*, Szombathely, 1992.
- Genette**, Gérard: *Paratexts: thresholds of interpretation*, Cambridge University Press, 1997.
- Gérdonyi Albert**: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században*, Budapest, 1917.
- Gyárfás Tihamér**: „Faludi Ferenc élete”, in *ItK* 1910.
- Gulyás Pál**: „Könyvkiadás Magyarországon a XVI–XVIII. században (1527–1773)”, in *MKSz* 1944. 100-133., 118.
- Hász–Fehér Katalin**: „Bevezető”, in *A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből*, szerk. Hász–Fehér Katalin, Szeged, Tiszatáj, 2006. 7-15.
- Hász–Fehér Katalin**: „Az intencionáltság szintjei a szerzői és a kiadói kötetekben”, in *A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből*, szerk. Uő., Szeged, Tiszatáj, 2006. 55-82.
- Hubert Ildikó**: „Amíg ártatlan szerzetem el nem esék...” (Baróti Szabó Dávid), in *Uő: Arcok és művek a magyar múltból – Tanulmányok*, Budapest–Pápa, 2005. 137-141.

---

¹⁵² Onder Csaba: i.m., 69.

- Käfer** István: *Az egyetemi nyomda négy száz év (1577–1977)*, Magyar Helikon, 1977.
- Kálmán** C. György: *Te rongyos (elm)élet!*, Budapest, Balassi, 1998. 182. Idézi Takáts József, „Saját hitek”, in Uő: *Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Budapest, Kijarat Kiadó, 2007.
- Kovács** Sándor Iván: „A pipázó puttó. Révai Miklós két Faludi-illusztrációja”, in *Irodalomismeret* 2000/4, 97-103.
- Magyar Hirmondó*, 1782. jan. 16., 37-38. és 35.
- A' Magyar Költeményes Gyűjtemény Ki Nyomatására való újonabb Segedelem Kérés*, Győrött, Strajbig József Betüivel, 1786.
- Margócsy** István, „A magyar nyelv státusa a XVIII. század második felében”, in *Folytonosság vagy fordulat? (A felvilágosodás kutatásának időszzerű kérdései)* szerk. Debreczeni Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996.
- Mezei** Márta: *A kiadó „mandátuma”* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.
- Monay** Ferenc: *A római magyar gyóntatók*, Róma, 1956.
- Onder** Csaba: *A klasszikus virágai*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003.
- Pitroff** Pál: „Révai Miklós ügye-baja Faludi munkáival”, in *Erdélyi Múzeum*, 1916/17, 134-138.
- Pitroff** Pál: *A győri sajtó története (1728–1850)*, Győr, 1915.
- Ránis** levele Révaihoz, Győr, Boldogasszony hava 9. napján. OSzK, Quart. Lat. 2225.
- Révai** Miklós: „A' Kegyes Olvasónak minden jókat kíván a' Közre Botsátó”, in *Faludi Ferentz Költeményes Maradványi*, egybe szedte, és közre botsátotta Révai Miklós, 2. megjobbított nyomtatás, Pozson, Loewe Ny., 1787.
- Révai** Miklós: *A' Magyar Költeményes Gyűjtemény Ki Nyomatásának Újonabb Hírré Adatása*, Streibig, Győr, 1785.
- Révai** Paintnerhez, 1786. február 7., közli Csaplár Benedek: „Révai mint kiadó Győrben”, in *Figyelő*, 1882. 370-390, 301.
- Révai** levele Paintnerhez 1785. Boldogasszony hava 20. in Csaplár Benedek, *Révai nevelő Bécsben*, Figyelő, 1881.
- Révai** Miklós: „Elő Beszéd”, in *Faludi Ferentz Költeményes Maradványi* 1786–1787. 130–131.
- Révai** Ráday Gedeonhoz, Pozsony, 1786. dec. 24. Idézi Csaplár Benedek, *Révai Miklós élete*, II., Budapest, 1883. 276.
- Révai** Miklós: *A' Költeményes Gyűjtemény Állapotja*, Győr, 1787, közli: Szabó Katalin Viola: „Révai Miklós harmadik híradása”, in *ItK*, 2000. 780-783.
- Révai** levele Orczyhoz, Pozsony, 1787. május 1. Közli: Szilágyi István: „Orczy Lőrinc levelezéséből”, in I, 1882. 313.
- Révai** levele Orczyhoz, Pozsony, 1787. június 23-án. Közli: Szilágyi István: „Orczy Lőrinc levelezéséből”, in I, 1882. 315.
- Révai** levele Orczyhoz, Győr, 1788. okt. 24. in H. Kakucska Mária: „Révai Miklós ismeretlen levelei Orczy Lőrínchez” in *Lymbus*, 2003. 285-287. www.mol.gov.hu/letoltes.php?id=43, elérés 2012. okt. 5.
- Sárközy** Péter: *Faludi Ferenc(1704–1779.)* Pozsony, Kalligram, 2005.
- Szabó** Katalin Viola: „Révai Miklós harmadik híradása”, in *ItK*, 2000. 776-783.
- Szily** János levele Révaihoz. Szombathely, 1790. január 16. OSZK, Quart Lat. 2225, 24.
- Thimár** Attila: „Az ugrópont története. Révai és Kazinczy irodalmi rangsorai”, in *Kanon és olvasás–Kultúra és közvetítés*, szerk. Bengi László, Sz. Molnár Szilvia, Budapest., Fialat Írók Szövetsége, 2002. 11-49.
- Thienemann** Tivadar: *Irodalomtörténeti alapprogramok*, Pécs, 1931.
- A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára 1773*, szerk. Haimann György–Muszka Erzsébet–Borsa Gedeon, Budapest, 1997.
- Török** Zsuzsa: „A konyhaszolgáltól Szűz Máriáig (Az irodalom hétköz- és ünnepnap közegei a 19. század végén)”, in *A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialis köréből*, szerk. Hász–Fehér Katalin, Tiszatáj, Szeged, 2006. 179–226.

Tudományos Gyűjtemény, 2. kötet

V. Ecsedy Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában. 1473–1800*, Budapest, Balassi Kiadó, 1999.

Vogel Zsuzsa: Arckép, „character” és emlékezet. Faludi Ferenc életrajzának „belső minémősége”, in *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 2007/1–2, 57–76.

Vogel Zsuzsa: *Faludi Ferenc munkáinak erdélyi olvasóiról*, Erdélyi Múzeum, 2007/3–4, 94–112.

Vogel Zsuzsa: *Faludi Ferenc (olvasó)közönsége*, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 2004/1–2, 93–103.